

David Gilbert:
Stumbling on Happiness

Za Oli, pod stablom jabuke

Uvjeti u kojima nastaje sreća ne mogu se predvidjeti ni proreći; na njih ćemo naići samo slučajno, spotaknut ćemo se o njih u nekom sretnom trenutku, negdje na nekom kraju svijeta, a onda ćemo ih se pridržavati kao da imamo slavu ili bogatstvo.

Willa Cather, "Le Lavandou", 1902.

Sadržaj

Zahvale
Predgovor

Prvi dio: Prospekcija (predviđanje)*

1. Put u Drugodoba

Drugi dio: Subjektivnost

2. Pogled iz moje unutrašnjosti

3. Unutra gledati izvana

Treći dio: Realizam

4. U žutoj pjezi umova oka

5. Bauk tišine

Četvrti dio: Presentizam

6. Budućnost je sada

7. Vremenske bombe

Peti dio: Racionalizacija

8. Raj o kojem se lamentira*

9. Imun na stvarnost

Šesti dio: Sposobnost ispravljanja

10. Jednom opečen...

11. Izvještavamo uživo... iz budućnosti

Pogovor

Bilješke

Indeks

Zahvale

Ovo je dio knjige u kojem autor obično tvrdi da nitko ne piše knjigu sam, a potom spominje sve ljude koji su navodno knjigu napisali za nj. Mora da je lijepo imati takve prijatelje. Ali, jao, svi ljudi koji su napisali ovu knjigu su ja, stoga mi dopustite da umjesto toga zahvalim svima onima koji su svojim talentima omogućili da napišem knjigu bez njih.

Prvo i prije svega, zahvaljujem studentima i kolegama koji su izveli velik dio istraživanja koja opisujem na ovim stranicama i koji su mi dopustili da se na njih potpišem. Među njima su Danny Axsom, Mike Berkovits, Stephen Blumberg, Ryan Brown, David Canterbar, Erin Driver-Linn, Liz Dunn, Jane Ebert, Mike Gill, Sarit Golub, Karim Kassam, Debbie Kermer, Boaz Keysar, Jaime Kurtz, Matt Lieberman, Jay Meyers, Carey Morewedge, Kristian Myrseth, Becca Norwick, Kevin Ochsner, Liz Pinel, Jane Risen, Todd Rogers, Ben Shenoy i Thalia Wheatley. Kako mi se to posrećilo da radim sa svima vama?

Posebnu zahvalnost dugujem svojem prijatelju i dugogodišnjem suradniku Timu Wilsonu s Virginijskog sveučilišta; njegova kreativnost i inteligencija bili su stalni izvor inspiracije, zavisti i novca za istraživanje. Prethodna je rečenica jedina u ovoj knjizi koju sam mogao napisati bez njega.

Nekoliko kolega pročitao je neka poglavlja, neki su imali svoje prijedloge, neki su pružili informacije ili na neki drugi način spriječili da se lov na divlje guske pretvori u igru "lovice". To su Sissela Bok, Allan Brandt, Patrick Cavanagh, Nick Epley, Nancy Etkoff, Tom Gilovich, Richard Hackman, John Helliwell, Danny Kahneman, Boaz Keysar, Jay Koehler, Steve Kosslyn, David Laibson, Andrew Oswald, Steve Pinker, Rebecca Saxe, Jonathan Schooler, Nancy Segal, Dan Simons, Robert Trivers, Dan Wegner, i Tim Wilson. Hvala vam svima.

Moja agentica, Katinka Matson, zamolila me da ne blebećem o ovoj knjizi i da je već jednom počnem pisati, i premda ona nije bila jedina osoba koja mi je rekla da prestanem lajati, ona je jedina osoba koju još uvijek volim. Moj urednik u tvrtki Knopf, Marty Asher, ima krasne uši za slušanje i veliku plavu olovku, i ako mislite da ova knjiga nije ugodna za čitanje, onda biste je morali vidjeti prije negoli ju je on uhvatio u ruke.

Velik dio knjige napisao sam u vrijeme semestralnih odsustava koje su plaćali Predsjednik i članovi upravnoga vijeća Harvardskog Collegea, Zaklada John Simon Guggenheim Memorial, Zaklada James McKeen Cattell, Američko filozofsko društvo, Ministarstvo mentalnoga zdravlja (National Institute of Mental Health) i Poslovna škola Sveučilišta u Chicagu. Zahvaljujem svim institucijama što su uložile novac u moj nestanak.

I napokon, moji mili. Zahvalan sam za koincidenciju što se oboje, moja supruga i moj najbolji prijatelj zovu Marilyn Oliphant. Nitko ne bi trebao hiniti da je zainteresiran za svaku nedopečenu misao koja plazi iz moje glave. Nitko se ne bi trebao brinuti, ali netko se doista brine. Članovi klanova Gilbert i Oliphant – Larry, Gloria, Sherry, Scott, Diana, Gospodin Mikey, Jo, Danny, Shona, Arlo, Amanda, Veliki Z, Sarah B., Wren i Daylyn – dijele zajedničko skrbništvo nad mojim srcem, i ja im zahvaljujem što su mom srcu našli dom. Na kraju, dopustite mi da se sa zahvalnošću i ljubavlju sjetim dviju duša koje čak ni nebesa ne zaslužuju: da zahvalim svojem mentoru Nedu Jonesu i svojoj majci, Doris Gilbert.

A sada... na spoticanje.

18. lipnja 2005.

Cambridge, Massachusetts

Koliko oštrije od zmijskoga zuba
imati je nezahvalno dijete.

Shakespeare, *Kralj Lear*

Što biste učinili da upravo sada saznate da ćete umrijeti za deset minuta? Biste li potrčali uz stepenice svoga stana i zapalili onaj Marlboro koji ste skrivali u svojoj ladici za čarape od vremena Fordove vlade? Biste li otplesali do šefova ureda i iskresali mu u brk detaljni opis njegovih osobnih nedostataka? Odvezli se do onog restorana kraj trgovačkog centra i naručili debeli bikovski odrezak, srednje pečen, s ekstra dodacima i *stvarno* lošim kolesterolom? Naravno, teško je reći, ali od svih stvari koje biste mogli učiniti u zadnjih deset minuta svoga života, mogu se s priličnom sigurnošću kladiti da gotovo ni jednu niste učinili danas.

E, sad. Neki se ljudi žale zbog toga, neki upiru prst u Vašem pravcu i ozbiljnim Vam glasom govore da biste svaku minutu svojeg života trebali živjeti kao da Vam je zadnja, a to samo dokazuje činjenicu da ima ljudi koji bi svojih deset zadnjih minuta života drugima davali glupe savjete. Stvari koje činimo kada očekujemo da se naš život nastavi su prirodno i s pravom drukčije od onih koje bismo mogli učiniti kada bismo očekivali da će naš život naglo završiti. S masti i duhanom se ophodimo lagano, spremno se smijuljimo na još jednu blesavu šalu našeg nadređenog, čitamo knjige poput ove umjesto da na glavu stavimo papirnati šešir i počnemo tamaniti kikirikije dok se kupamo u kadi; a sve to radimo iz usluge prema ljudima koji ćemo uskoro postati. Prema našim budućim ličnostima odnosimo se kao da su nam djeca, i trošimo većinu vremena većine dana stvarajući sutra za koje se nadamo da će nas učiniti sretnima. Umjesto da se uživamo u svemu onome što nam padne na pamet, mi prihvaćamo odgovornost za blagostanje naših budućih ličnosti, mi kidamo djeliće naše plaće svakoga mjeseca kako bi *oni* na nekog golf igralištu mogli uživati u mirovini, mi se više ili manje bavimo tjelesnim aktivnostima i čistimo zube zubnim koncem kako bi *oni* izbjegli srčane bolesti i upale desni, podnosimo prljave pelene i dosadna ponavljanja *Miševi i mačke naopačke** kako bi jednoga dana *oni* imali unuke s debeljuškastim obrazima koji će im plesati u krilu. Čak je i darivanje dolara na blagajni obližnje trgovine čin milosti kojim želimo osigurati da će osoba koja ćemo postati jednom moći uživati u tortici koju sada plaćamo. U stvari, u svakoj situaciji u kojoj nešto želimo – promociju, brak, automobil, kosani odrezak sa sirom – mi očekujemo da će osoba koja će imati naše otiske prstiju sekundu, minutu, dan ili desetljeće kasnije, njezinim postizanjem uživati u svijetu koji su naslijedili od nas, i da će, dok budu želi plodove naših rizičnih investicijskih odluka ili dijetalnih odricanja, biti zahvalni za naše žrtve.

Da, da... Nadajte se. Poput plodova naših stegna, i naši vremenski nasljednici često su nezahvalni. Mučimo se i znojimo kako bismo im pružili upravo ono što mislimo da će voljeti, a oni daju otkaze, puštaju kosu, sele se u ili iz San Francisca, i čude se kako smo ikada mogli biti tako glupi i misliti da će oni *to* voljeti. Nećemo dobiti pohvale i nagrade za ono što mislimo da je ključno za njihovo blagostanje, a oni će zahvaljivati Bogu što stvari nisu ispale onako kako smo predviđali u našim kratkovidnim i tako pogrešnim planovima. Čak i osoba koja je zagrizla torticu koju smo nabavili pred nekoliko minuta, pokazat će nam kiselu lice i optužiti nas što smo kupili pogrešno jelo. Naravno, nitko ne želi da ga kritiziraju, ali ako stvari za kojima smo tako uspješno žudjeli naše buduće ličnosti ne učini sretnima, ili ako nas stvari koje smo neuspješno izbjegavali učine sretnima, onda će *njima* biti posve normalno i razložno (premda pomalo neljubazno) da se s prezirom osvrnu unatrag i da se s čuđenjem zapitaju što smo to do vruga mislili postići. Oni će možda shvatiti da smo imali dobre namjere ili mrmljajući priznati da smo učinili najbolje što smo mogli, ali oni će bez sumnje cmizdriti svojim psihijatrima kako to najbolje jednostavno za njih nije dovoljno.

Kako se to moglo dogoditi? Ne bismo li trebali poznavati ukuse, preferencije, potrebe i žudnje osoba koje ćemo postati sljedeće godine, ili barem one koje ćemo postati danas poslijepodne? Ne bismo li trebali razumjeti naše buduće ličnosti dovoljno dobro da oblikujemo njihove živote – da pronađemo karijeru ili ljubavnike koje će voljeti, da kupimo prekrivač za sofu koji će oni cijeniti u vremenima koja dolaze? I zašto onda tavani i životi završavaju puni stvari koje smo mi smatrali nezamjenjivima, a koje *oni* smatraju bolnim, neugodnim, sramotnim ili beskorisnima? Zašto oni kritiziraju naše izbore ljubavnih partnera, nagađaju o tome što su bile naše strategije u karijernom napredovanju, i zašto plaćaju velik novac da uklone tatue (tattoo*) za koje smo mi platili velik novac da ih dobijemo? Kada o nama misle, zašto iskazuju i doživljavaju žaljenje ili olakšanje umjesto ponosa i zahvalnosti? Sve smo to mogli shvatiti da smo ih zanemarivali, zaboravljali, zlostavljali na neki bitan način, ali dovruga, dali smo im najbolje godine svojeg života! Kako mogu biti razočarani kada smo postigli sve naše tako žuđene ciljeve, i zašto su tako prokleta frivolni (giddy*) kada završe upravo na onim mjestima za koje smo se toliko trudili da ih izbjegnemo? Što nije u redu s njima?

Ili možda: što nije u redu s nama?

Kada sam imao deset godina, najljepši predmet u mojoj kući bila je knjiga s optičkim iluzijama. Na stranicama te knjige vidio sam Mueller-Lyerove linije koje su se zbog različitih šiljaka na njihovim krajevima činile različitih dužina, premda je ravnalo pokazivalo da su iste, vidio sam Neckerovu kocku koja je jednog trenutka izgledala kao da ima otvorenu plohu sa strane, a u drugome otvorenu plohu na vrhu, ili pak crtež kaleža koji je odjednom postao par silueta lica prije negoli se ponovno pretvorio u kalež (vidi sliku 1). Sjedio bih na podu očeve radne sobe i buljio u tu knjigu satima, očaran činjenicom da ti jednostavni crteži moj mozak mogu prisiliti da vjeruje u stvari za koje je s potpunom sigurnošću znao da su pogrešne. Tada sam naučio da pogreške mogu biti zanimljive i počeo planirati život koji je sadržavao neke od njih. Ali optička iluzija nije zanimljiva samo zbog toga što djeluje tako da svi čine pogreške; te su iluzije bile zanimljive jer su sve ljude sklanjale da čine *istu* pogrešku. Da sam ja vidio kalež, vi Elvisa, a naš prijatelj gombao piletinu, tada bi objekt u koji gledamo bio lijepa mrlja od tinte, ali loša optička iluzija. Uvjerljivost optičke iluzije sastoji se u tome da svatko prvo vidi kalež, potom lica, a potom frit-frit, eto ponovno kalež. Greške na koje optičke iluzije navode naše percepcije su pravilne, sistematske i zakonolike. To nisu glupe pogreške, već pametne pogreške – pogreške koje onima koji ih razumiju dopuštaju uvide u elegantni dizajn našeg unutrašnjeg vizualnog sustava.

Pogreške koje činimo kada pokušavamo zamisliti naše osobne budućnosti također su pravilne, sistematske i zakonolike. I one imaju obrazac koji nam govori o snazi i ograničenjima predviđanja, baš kao što nam i optičke iluzije govore o snazi i ograničenjima vida. O tome je riječ u ovoj knjizi. Unatoč trećoj riječi iz naslova, ovo nije priručnik pun instrukcija koji će vam reći nešto korisno o tome kako postati sretan. Te se knjige nalaze na policama knjižarskog odjela dvije prostorije dalje, i kada kupite jednu od njih, i kada učinite sve što Vam ona kaže da trebate učiniti, i kada se unatoč tome budete osjećali bijedno i ništavno, uvijek se možete vratiti ovamo kako biste razumjeli zašto je to tako. Ne: ova knjiga opisuje ono što nam znanost može reći o tome kako, tj. koliko dobro ljudski mozak može zamišljati svoju budućnost, i o tome kako tj. koliko dobro može predvidjeti u kojoj će vrsti budućnosti najviše uživati. Ova knjiga govori o zagonetki koju su mnogi mislioci pokušali riješiti u posljednjih dvije tisuće godina, i ona iskorištava njihove ideje (i nekoliko mojih) kako bi objasnila zašto se čini da znamo tako malo o srcima i dušama ljudi koji ćemo uskoro postati. Ta je priča poput rijeke koja prelazi granice bez putovnice, jer nijedna pojedinačna znanost nikada nije izradila uvjerljivo rješenje zagonetke. Zbog toga pletemo priču iz činjenica i teorija, iz psihologije, kognitivne neuroznanosti, filozofije, biheviornalne ekonomije, i ova će Vam knjiga pružiti prikaz toga tkanja koji osobno smatram uvjerljivim, ali zasluge tog prikaza morat ćete prosuditi sami.

Pisati knjigu po sebi je nagrada, ali čitanje knjige je posvećivanje vremena i novca koje bi trebalo dati jasne kamate. Ako Vas ona ničemu nije naučila ili Vas nije zabavila, Vi zaslužujete da Vam uloženo vrijeme i novac budu vraćeni. To se naravno neće dogoditi, stoga sam napisao knjigu za koju se nadam da će Vas zanimati i zabaviti, pod uvjetom da sebe ne shvatite isuviše ozbiljno i da na raspolaganju nemate samo deset minuta života. Nitko ne može reći kako ćete se osjećati kada stignete na kraj ove knjige, a to uključuje i Vas koji ste upravo započeli s njezinim čitanjem. Ali ako Vaša buduća ličnost ne bude zadovoljna kada dođe do posljednje stranice, barem će razumjeti zašto je pogrešno mislila da će biti.¹

Prvi dio

Prespekcija (predviđanje)

prospekcija:

Čin gledanja unaprijed u vremenu ili
razmatranje budućnosti

O, kada bi čovjek mogao znati
Kakav će poslova biti kraj ovoga dana!

Shakespeare, Julije Cezar

Svećenici se zaklinju da se neće ženiti, liječnici se zaklinju da neće činiti zlo, pošтари se zaklinju da će unatoč snijegu, poledici i polupismenim uputama* brzo dovršavati namijenjene im rute. Rijetki ljudi znaju da psiholozi također polažu zakletvu i obećaju da će u nekom trenutku svojih profesionalnih života objaviti knjigu, poglavlje ili barem članak koji će sadržati rečenicu: "Ljudsko je biće jedina životinja koja..." Možemo dovršiti rečenicu kako god želimo, ali ona mora početi s tih šest riječi. Većina nas psihologa čeka do relativno kasnog trenutka u karijeri kako bi ispunila tu svečanu obavezu, jer znamo da će buduće generacija psihologa zanemariti sve druge riječi koje smo zapakirali u naš život dobronamjernog istraživača, i da će nas pamtili uglavnom po tome kako smo dovršili *Rečenicu*. Isto tako znamo da će nas tim bolje zapamtiti što nam to lošije uspije. Na primjer, psihologa koji su dovršili *Rečenicu* riječima "može koristiti jezik" posebno su se dobro sjetili kada su čimpanze uspjeli naučiti kako se komunicira znakovima rukom. A kada su istraživači otkrili da čimpanze u divljini koriste štapove kako bi izvukli ukusne mrave iz njihovih mravinjaka (ili da se s vremena na vrijeme njima mlate), svijet se odjednom sjetio punih imena i adresa svih psihologa koji su ikad dovršili *Rečenicu* riječima "koristi oruđe". I zato postoji dobar razlog što većina psihologa po mogućnosti što više odgađa dovršetak *Rečenice*, jer se nada da će dovoljno dugim čekanjem umrijeti na vrijeme kako bi izbjegli da ih javno ponizi jedan majmun.

Nikada dosad nisam napisao *Rečenicu*, ali to bih sada volio učiniti pred Vama kao svojim svjedocima. *Ljudsko je biće jedina životinja koja razmišlja o budućnosti*. Dopustite mi da unaprijed kažem kako sam imao mačke, pse, hrčke, miševe, zlatne ribice, rakove (ne, ne te vrste rakova!), i da priznajem kako se životinje često ponašaju kao da imaju sposobnost razmišljanja o budućnosti. Ali ono čelavi ljudi s jeftinim implantatima često zaboravljaju, ponašati se kao da imate nešto nije isto kao i stvarno to imati, i svatko tko poblize pogleda zna tu razliku. Primjerice, ja živim u gradskom podneblju, i svake se jeseni vjeverice u mom vrtu (veličine otprilike dvije vjeverice) ponašaju kao da znaju da neće moći ništa jesti kasnije ako već sada ne spreme jelo za kasnije. U mom gradu ima mnogo dobro obrazovanih građana, ali nitko, koliko mi je poznato, ne tvrdi da su vjeverice posebno pametne i izuzetne. One jednostavno imaju obične vjeveričke mozgove koji izvode program skrivanja hrane kada se količina sunčevog svjetla koja ulazi u njihove obične vjeveričke oči spusti do kritične količine. Kraći dani "pale" program skrivanja bez prevelikog razmišljanja o "sutra", pa vjeverica koja sakrije orah u moj vrt "zna" o budućnosti otprilike onoliko koliko kamen koji "pada" zna o zakonu gravitacije – a to znači, ne baš. Sve dok se čimpanza ne rasplače zbog razmišljanja o samačkom starenju, ili se ne nasmije kada razmišlja o ljetnim praznicima, ili ne odbije lizalicu zato jer ionako izgleda predebelo kad se obuče u kratke hlačice, pridržavat ću se svoje verzije *Rečenice*. Mi razmišljamo o budućnosti onako kako nijedna životinja ne može, nikada nije, i nikada neće, i taj jednostavan, sveprisutan, običan čin, prava je definicija i karakteristika čovjeka.²

Radost nadolazećeg

Kada biste morali navesti najveći doseg ljudskoga mozga, možda biste prvo pomislili na impresivne artefakte koje je stvorio – velike piramide u Gizi, međunarodnu svemirsku stanicu, ili možda Golden Gate most. To su doista velika postignuća, i naš mozak zaslužuje svoj ticker-tape parade* što ih je stvorio. Ali to nisu njegova najveća postignuća. Sofisticirani stroj mogao je sve to dizajnirati i izgraditi jer dizajniranje i građenje traže znanje, logiku, strpljivost, a sofisticirani strojevi time raspolažu u velikim količinama. Ali postoji samo jedno jedino postignuće, toliko iznimno da čak ni najpametniji stroj ne može pretendirati na njegov posjed, a to je – svjesno iskustvo. *Vidjeti* velike piramide, *sjećati* se Golden Gate mosta, ili *zamišljati* svemirsku stanicu, to su mnogo značajniji postupci od njihove izgradnje. Štoviše, od tih postupaka jedan je još značajniji od drugih. Vidjeti znači doživjeti svijet kakav jest, prisjećati se znači doživljavati svijet kakav je bio nekoć, ali zamišljati, ah zamišljati, znači doživljavati svijet koji ne postoji i koji nikada nije postojao, ali svijet koji bi mogao postojati. Najveći doseg ljudskoga mozga jest njegova sposobnost da zamišlja predmete i epizode koje ne postoje u sferi stvarnosti, i

upravo nam ta sposobnost omogućuje da razmišljamo o budućnosti. Kao što je jedan filozof rekao, ljudski je mozak "stroj za anticipaciju", a "stvaranje budućnosti" najvažnija je stvar koju čini.³

Ali, što u stvari znači "stvarati budućnost"? Postoje barem dva načina kojima mozak može stvoriti budućnost. Jedan od njih dijelimo sa svim drugim životinjama, a drugi ne dijelimo ni sa kime. Svi mozgovi, ljudski mozak, mozak čimpanze, čak i obični mozgovi vjeverica koje skrivaju hranu, stvaraju predviđanja o *neposrednoj, lokalnoj, osobnoj budućnosti*. Oni to rade korištenjem informacija o neposrednim doživljajima ("Osjećam neki miris") ili o prošlim događajima ("Zadnji put kada sam osjetio taj miris, neka velika živina me pokušala pojesti"), kako bi anticipirali događaj koji će im se najvjerojatnije dogoditi u sljedećem trenutku ("Velika živina će .....").⁴ Ali moramo primijetiti dva obilježja tog takozvanog predviđanja. Prvo, unatoč komičnim doskočicama u zgradama, takva predviđanja ne traže od mozga koji ih stvara da posjeduje išta nalik na svjesnu misao. Kao što dječji abacus može zbrojiti dva i dva i dobiti četiri a da pri tome nema nikakve misli o aritmetici, tako i mozak može zbrojiti prošlost i sadašnjost da stvori budućnost a da pri tome ne misli ni na jedno ni na drugo. U stvari, za to ne moramo imati ni mozak kojim ćemo stvarati takva "predviđanja". Samo s malo uvježbavanja, golemi morski glavonožac* po imenu *Aplysia parvula* može naučiti predviđati i izbjegavati elektrošokove puštene prema njezinim pipcima, a kao što bilo tko sa skalpelom može jednostavno dokazati, glavonošci su doista bez mozga. Računala su također bez mozga, ali oni koriste identičan trik kao i glavonožac kada vam odbiju kreditnu karticu ako ste nakon ručka u Hobokenu pokušali platiti večeru u Parizu. Ukratko strojevi i beskičmenjaci dokazuju da ne trebate imati pametan, svjestan i samosvjestan mozak da biste radili jednostavna predviđanja o budućnosti.

Druga stvar koju moramo primijetiti jest da predviđanja poput spomenutih nisu posebno dalekosežna. To nisu predviđanja u istome smislu u kojem predviđamo godišnju stopu inflacije, intelektualni doseg postmoderne, toplinsku smrt svemira ili Madonin sljedeći izbor boje kose. to su predviđanja o tome što će se dogoditi upravo na istome mjestu, u sljedećem trenutku, upravo meni, i mi ih zovemo predviđanjima jer za njih u našem jeziku ne postoji bolja riječ. Ali korištenjem tog pojma, čije konotacije proračunatosti, misaone refleksije o događajima koji se mogu dogoditi bilo gdje, bilo kome, u bilo koje vrijeme, zamagljujemo činjenicu da mozak stalno radi predviđanja o neposrednoj, lokalnoj, osobnoj budućnosti njezinih vlasnika, i to bez svijesti njihovih vlasnika. Umjesto da kažemo da takav mozak *predviđa*, recimo da se on koristi *sljedećenjem*.

Vaš mozak upravo sada *sljedeći**. Primjerice, ovoga trena možda svjesno razmišljate o rečenici koju ste upravo pročitali, o kolutu za ključ koji se neugodno ukliještio uz vaš bok, ili o tome zaslužuje li rat 1812. zaista svoju uvertiru. Bez obzira na što mislite, zasigurno mislite o nečemu drugome, a ne o riječi kojom će završiti ova rečenica. Ali čak i kada čujete same te riječi kako odzvanjaju u vašoj glavi, i razmišljate o mislima koje one mogu inspirirati, vaš mozak koristi riječ koju je upravo pročitao i riječi koje je pročitao neposredno prije, kako bi napravio razumno nagađanje o svojstvu riječi koju će pročitati u sljedećem trenutku, i upravo vam to omogućuje da tečno čitate.⁵ Svi mozgovi odgojeni na stalnoj dijati film *noira* i jeftinih detektivskih romana u potpunosti očekuju da će nakon riječi *noć* uslijediti fraza *Nebo je bilo tamno i olujno*, stoga kada naiđu na riječ *noć*, oni su posebno dobro spremni da ih svare. Sve dok vaš mozak dobro pogađa što će biti sljedeća riječ, vi klizite sretno, slijeva nadesno, slijeva nadesno, i pretvarate crne žvrljotine u ideje, scene, likove ili pojmove, u sjajnom neznanju da vaš mozak koji *sljedeći*, fantastičnom brzinom predviđa budućnost rečenice. Tek kada vaš mozak loše predviđa, odjednom ćete osjetiti avokado.

To jest, bit ćete iznenađeni. Shvaćate?

Sada razmotrimo značenje tog kratkog trenutka iznenađenja. Iznenađenje je emocija koju doživljavamo kada se sretnemo s nečim neočekivanim – primjerice kada iz vaše dnevne sobe trideset četiri poznanika s papirnatim šeširima iznenada poviče "Sretan rođendan!", u trenutku kada ste punog mjehura ušli kroz ulazna vrata puni vrećica s namirnicama – stoga pojava iznenađenja otkriva prirodu naših očekivanja. Iznenađenje koje ste doživjeli na kraju prethodnog odlomka otkriva da je vaš mozak, dok je čitao rečenicu *tek kada vaš mozak loše predviđa, odjednom ćete osjetiti...* istodobno stvarao razložna predviđanja o tome što će se dogoditi u sljedećem trenutku. On je predviđao da će u neko doba, u sljedećih nekoliko milisekundi, vaše oči naići na skup crnih znakova koji će razotkriti hrvatsku riječ s opisom osjećaja, poput riječi "tugu", "vrtoglavicu" ili čak "iznenađenje". Ali naišao je na voće, čime vas je probudio iz dogmatičnog drijemeža i svima koji su promatrali, otkrio prirodu vaših očekivanja. Iznenađenje vam otkriva da ste očekivali nešto drugo od onoga što ste dobili, čak i onda kada niste znali da bilo što očekujete.

Kako osjećaje iznenađenja obično prate reakcije koje se mogu primijetiti i mjeriti – poput podizanja obrva, širenja očiju, spuštanja čeljusti ili tonova nakon kojih slijedi niz uskliknika, psiholozi koriste iznenađenje da im

3

4

5

kaže što neki mozak *sljedeći*. Primjerice, kada majmuni vide da istraživač pušta loptu niz jedan od istraživačkih kablova, oni brzo gledaju prema dnu kabla, i čekaju da se lopta ponovno pojavi. Ali ako se nekim eksperimentalnim trikom lopta pojavi u nekom drugom kablu, a ne u onom u koji je bila stavljena, majmuni pokazuju iznenađenje, vjerojatno zbog toga što su njihovi mozgovi *sljedećili*.⁶ Ljudske bebe pokazuju slične reakcije na lude fizikalne pojave. Primjerice kada bebama pokazujete video u kojem se velika crvena kocka udari u malu žutu kocku, oni će pokazivati znake nezainteresiranosti ako se mala žuta kocka odvuče s ekrana. Ali ako se mala žuta kocka trenutak-dva koleba prije negoli se odvuče s ekrana, bebe počinju buljiti u ekran poput odraslih promatrača saobraćajne nesreće – kao da je to odgođeno odvlačenje s ekrana narušilo neko predviđanje koje stvara mozak što *sljedeći*.⁷ Studije poput navedenih govore nam da mozgovi majmuna "znaju" za gravitaciju (objekti padaju nadolje, a ne nalijevo ili nadesno), a mozgovi beba "znaju" za kinetiku (tijela u kretanju prenose energiju na stacionirane predmete upravo u trenutku kontakta, a ne nekoliko sekundi kasnije). Ali što je još važnije, one nam govore da mozgovi majmuna i mozgovi beba zbrajaju ono što već znaju (iz prošlosti) i ono što upravo vide (sadašnjost) kako bi predvidjeli što će se dogoditi u sljedećem trenutku (u budućnosti). Ako je stvarni događaj u sljedećem trenutku drukčiji od predviđenog, majmuni i bebe doživljavaju iznenađenje.

Naši su mozgovi stvoreni za *sljedećenje*, i upravo to i čine. Kada šecemo po plaži, naš mozak predviđa koliko će stabilan biti pijesak kada stopalom kročimo na nj, a potom u skladu s tim prilagođava napetost u našem koljenu. Kada skočimo da uhvatimo frisbi, naš mozak predviđa gdje će biti disk kada prijedemo njegovu putanju, a potom navodi naše ruke upravo na tu točku. Kada vidimo raka kako se skriva iza kamena ili daske na svom putu prema vodi, naš mozak predviđa gdje će se ponovno pojaviti, pa usmjerava naše oči točno prema točki na kojoj će se ponovno pojaviti. Ta su predviđanja izvanredna i po brzini i točnosti kojom su stvorena, i teško je zamisliti kako bi naš život izgledao kada bi ih mozak prestao stvarati, kada bi nas u potpunosti ostavio na milost i nemilost trenutka, nesposobne da učinimo naš sljedeći korak. Ali, premda su ta automatska, stalna, nesvjesna predviđanja o neposrednoj, lokalnoj i osobnoj budućnosti i iznimno zanimljiva i sveprisutna, to nisu predviđanja koja su našu vrstu odvušla od drveća i uvukla nas u hlače i haljine. Ustvari, to su one vrste predviđanja koje žabe čine kad god skoče s lopoča, stoga nisu ona koja je moja Rečenica htjela opisivati. Ne, raznolikost budućnosti koju mogu stvoriti ljudska bića – i koju *samo ona* mogu stvoriti – to je nešto sasvim različito.

Majmun koji je gledao unaprijed

Odrasli vole djeci postavljati idiotska pitanja kako bi se mogli smijuljiti kada dobe idiotske odgovore. Jedno posebno idiotsko pitanje koje volimo postavljati djeci je sljedeće: "Što bi želio biti kada odrasteš?" Mala djeca tada s pravom gledaju iznenađeno, možda zabrinuta što naše pitanje podrazumijeva i rizik urastanja (growing down)*. Ako nam i odgovore, ona obično odgovaraju kako će postati "sladoledari" ili "penjači po drvetu". Mi se smijuljimo jer su šanse da dijete postane sladoledar ili penjač po drvetu neznatno male, a one su neznatno male jer to nisu stvari koje će većina djece željeti postati jednom kada budu dovoljno odrasla da i sama postave tako idiotska pitanja. Premda su to pogrešni odgovori na naše pitanje, moramo primijetiti da su to ispravni odgovori na jedno drugo pitanje, a to je "Što bi *sada* htio postati?" Mala djeca ne mogu reći što bi željela biti kasnije, jer ustvari ne znaju što znači *kasnije*.⁸ Stoga, poput lukavih političara, oni zanemaruju pitanje koje im je postavljeno i odgovaraju na pitanje na koje znaju odgovor. Odrasli znaju mnogo bolje, naravno. Kada tridesetogodišnjake s Manhattana pitamo što misle gdje će biti kada budu u penziji, oni spominju Miami, Phoenix ili neko drugo utočište društvenog opuštanja. Oni možda vole svoju oštru urbanu egzistenciju sada, ali mogu zamisliti da će im za nekoliko desetljeća tombola i hitna medicinska pomoć biti vrednija od muzeja umjetnosti i squeegee men*. Za razliku od djeteta koje može razmišljati samo o tome kakve stvari *jesu*, odrasli mogu razmišljati o tome kakve će stvari biti. U nekom trenutku između naših visokih stolica i naših starijkih ljujlački, naučili smo o tome što znači kasnije.⁹

Kasnije! Kakva nevjerojatna ideja. Kakav snažan pojam. Kakvo izuzetno otkriće. Kako su ljudska bića u svojoj mašti ikada uspjela pregledati lanac događaja koji se još nije dogodio? Koji je to pretpovijesni genij prvi shvatio da može uteći sadašnjosti, zatvoriti oči i tiho se prebaciti u *sutra*? Nažalost, čak ni velike ideje ne ostavljaju fosile koje bismo mogli testirati ugljikom, stoga je prirodna povijest onoga *kasnije* za nas zauvijek izgubljena. Ali paleontolozi i neuroanatomski nas uvjeravaju da se taj ključni trenutak u drami ljudske evolucije dogodio otprilike pred tri milijuna godina, i da se dogodio vrlo iznenada. Prvi su se mozgovi na zemlji pojavili pred oko 500 milijuna godina, i dokoličarili su gotovo 430 milijuna godina, evoluirali u mozgove ranih primata, a

6

7

8

9

drugih 70-ak milijuna godina evoluirali su u mozgove prvih praljudi. Tada se nešto dogodilo – nitko ustvari ne zna što – spekulacije variraju od zahlađenja klime do otkrića kuhanja, i tada je mozak skoro-pa-čovjeka doživio neslućeni impuls rasta zbog kojeg se tijekom nešto više od dva milijuna godina podvostručio i od mozga jednoipol funtnog mozga* *Homo habilisa* pretvorio u gotovo tri-funte težak mozak *Homo sapiensa*.¹⁰

Ali vas stavimo na bogatu i masnu hranu i uspijemo vam u kratkom vremenu podvostručiti težinu, nećemo očekivati da svi vaši organi dobiju razmjerno jednako na težini. Trbuh i stražnjica vjerojatno bi bili glavni nositelji tog novostečenog sala, dok bi vaš jezik i prsti ostali relativno mršavi i netaknuti. Slično se dogodilo i s mozgom: dramatični porast veličine ljudskog mozga nije demokratski podvostručavao težinu svih svojih dijelova, a moderni čovjek nije završio s novim mozgom strukturno identičnom ranijima, samo većim. Neproporcionalni udio u rastu usredotočio se na poseban dio mozga koji zovemo frontalnim režnjem, koji, kako mu ime kaže, leži u glavi sprijeda, otprilike iznad očiju (vidi sliku 2.). Niske zaobljene obrve* naših ranih predaka pokrenule su se prema naprijed i postale oštre, okomite obrve* koje drže naše šešire, a promjena strukture naše glave dogodila se primarno zbog toga da se prilagodi toj nagloj promjeni veličine našeg mozga. Što je taj novi komad moždanog aparata učinio da opravda arhitektonsko prerastanje* (overhaul) ljudske lubanje? Što to ima u tom posebnom dijelu zbog kojeg je priroda postala tako sklona da svakome od nas napravi jedan veliki komad? Čemu uopće frontalni režanj?

Sve donedavno, znanstvenici su mislili da on ionako nije od prevelike koristi, jer se činilo da ljudi s oštećenim frontalnim režnjemima mogu dobro funkcionirati i bez njih. Phineas Gage bio je pregradnik za željezničku kompaniju Rutland, kada je jednog lijepog jesenskog dana godine 1848. zapalio malu eksploziju blizu svoje pete, time lansirao željeznu šipku veličine metar i pol i bio dovoljno pametan da je zaustavi svojim licem. Željezna šipka probila je lubanju ispod njegova obraza, probila vrh lubanje i izbušila tunel kroz njegov mozak otkinuvši pri tom popriličan komad njegova frontalnog režnja (vidi sliku 3). To je Phineasa oborilo s nogu, te je na tlu ležao nekoliko minuta. Potom je, na opće zaprepaštenje ustao i zamolio suradnika bi li bio tako dobar da ga otprati do doktora, a svo to vrijeme isticao je da ne treba prijevoz jer, hvala lijepa, može hodati i sam. Liječnik je očistio prašinu s njegove rane, suradnik je obrisao izvjesnu količinu mozga sa šipke, i u relativno kratkom roku, Phineas i njegova šipka vratili su se na posao.¹¹ Njegova se ličnost drastično promijenila nagore, i ta je činjenica izvor njegove slave do današnjega dana – ali najzačudnije u vezi s Phineasom bilo je to u kojoj je mjeri on ostao normalan. Da je šipka napravila mljeveni odrezak od nekog drugog dijela mozga – recimo vizualnog korteksa, Brocinog područja ili moždane stem*, Phineas je mogao umrijeti, oslijepiti, izgubiti moć govora ili potrošiti ostatak svog života uvjerljivo oponašajući glavicu kupusa. Ali umjesto toga on je sljedećih dvanaest godina preživio, gledao, razgovarao, radio i putovao toliko malo nalik glavici kupusa da su neurolozi mogli tek zaključiti kako frontalni režanj momku nije bio od posebne koristi i da je vrlo lijepo mogao živjeti i bez njega.¹² Jedan je neurolog godine 1884. zapisao: "Od pojave i slučaja onog poznatog američkog pajslera, poznato je da uništenje tih režnjeva ne dovodi nužno do bilo kakvih simptoma."¹³

Ali ti su neurolozi pogriješili. U 19. stoljeću poznavanje moždanih funkcija uglavnom se temeljilo na promatranju ljudi koji su poput Phineasa Gagea postali nesretni subjekti povremenih prirodnih i nepreciznih neuroloških eksperimenata. U dvadesetom su stoljeću kirurzi nastavili tamo gdje je priroda prestala i započeli s preciznijim eksperimentima čiji su rezultati oslikali bitno drukčiju sliku funkcije frontalnoga režnja. Tridesetih godina 20. stoljeća, portugalski liječnik po imenu Antonio Egas Moniz, tražio je način da utiša svoje vrlo nervozne psihotične pacijente kada je čuo za nov kirurški postupak zvan frontalnom lobotomijom, postupak koji je uključivao kemijsko ili mehaničko uništenje dijelova frontalnoga režnja. Taj se postupak izveo na majmunima, koji su – normalno – bili vrlo bijesni što im ne daju hranu, ali su na te nedolične postupke *nakon operacije* reagirali s iznimnim dostojanstvom i strpljivošću (unruffled patience)*. Egaz Moniz pokušao je s istim postupkom na svojim ljudskim pacijentima i shvatio da operacija ima iste umirujuće posljedice. (A slične posljedice imala je i dodjela Nobelove nagrade za medicinu na Egaza Moniza godine 1949.). Tijekom sljedećih nekoliko desetljeća kirurške tehnike su se poboljšale (postupak se mogao izvoditi pod lokalnom anestezijom uz pomoć šiljka za led) a neželjeni sporedni efekti tih postupaka (poput smanjenja inteligencije i mokrenja u krevet) uklanjali su se. Uništenje dijelova frontalnog režnja postao je standardni postupak za slučajeve napetosti i depresije koji su se odupirali ostalim oblicima terapije.¹⁴ U suprotnosti prema konvencionalnoj medicinskoj mudrosti prethodnoga stoljeća, pokazalo se da frontalni režanj tvori neku razliku. Razlika je bila u tome da je nekim momcima navodno bilo bolje bez njega.

10

11

12

13

14

Ali dok su neki kirurzi licitirali* o koristima uništenja frontalnoga režnja, drugi su primjećivali štete. Premda su pacijenti s oštećenim frontalnim režnjem često dobro funkcionirali pri standardnom ispitivanju inteligencije, na ispitivanju pamćenja i sličnima, oni su pokazivali ozbiljne poremećaje u svim – čak i u onim najjednostavnijim testovima koji su uključivali planiranje. Primjerice, kad su im dali labirint ili zagonetku z ačije je rješenje bilo potrebno razmotriti cijeli niz poteza prije negoli se napravi prvi korak, ti inače inteligentni ljudi odjednom bi se zakočili.¹⁵ Njihovi deficiti u planiranju nisu bili ograničeni na laboratorije. Ti su pacijenti mogli prilično dobro funkcionirati u običnim situacijama, piti čaj a da ne sline i pljuju, ili sitničavo razgovarati o zavjesama, ali bilo im je gotovo posve nemoguće reći što će raditi kasnije toga popodneva. Sažimajući znanstvene spoznaje o toj temi, jedan je poznati znanstvenik zaključio: "U medicinskim izvješćima, nijedan simptom oštećenja frontalnog režnja nije dosljednije dokumentiran od nesposobnosti planiranja... Čini se da je simptom te disfunkcionalnosti standardno povezan s prefrontalnim korteksom... (i) nije povezan s kliničkim oštećenjem bilo koje druge živčane strukture."¹⁶

Činilo se kako se te dvije opservacije, da oštećenje određenih dijelova frontalnoga režnja može smiriti ljude ali ih istodobno ostaviti bez sposobnosti planiranja, slučuju u jedinstveni zaključak. Kakva je konceptualna veza koja povezuje napetost i planiranje? Obje su, naravno, bitno povezane s razmišljanjem o budućnosti. Mi smo napeti kada očekujemo da će nam se dogoditi nešto loše, i mi planiramo zamišljajući kako će se naša djela razvijati kroz vrijeme. Planiranje zahtijeva da razmotrimo budućnost, a napetost je jedna od reakcija ako to učinimo.¹⁷ Činjenica da oštećenje frontalnoga režnja jednoznačno i precizno remeti sposobnost planiranja i smanjuje napetost upućuje na zaključak da je frontalni režanj ključni dio moždane mašinerije koji normalnim, modernim odraslim ljudima omogućuje da se prebace u budućnost. Bez toga mi smo uhvaćeni u zamku trenutačnosti, nesposobni da zamislimo sutrašnjicu, pa zbog toga i ne brinemo što će ona donijeti. Znanstvenici danas priznaju da frontalni režanj "omogućuje zdravim odraslim ljudima sposobnost da razmišljaju o sebi i svojoj egzistenciji u većem vremenskom rasponu."¹⁸ Ljude čiji je frontalni režanj oštećen stoga njihovi istraživači opisuju kao ljude "vezane za trenutne stimuluse",¹⁹ "zaključane u neposrednom vremenu i prostoru"²⁰, odnosno kao ljude koji pokazuju "tendenciju prema vremenskoj konkretnosti".²¹ Drugim riječima, poput sladoledara i penjača po drveću, oni žive u svijetu bez onoga *kasnije*.

Tužan primjer pacijenta pod imenom N.N. pruža nam uvid u taj svijet. Tridesetogodišnji N.N. u automobilskoj je nesreći godine 1981. zadobio unutrašnju povredu glave. Ispitivanja su pokazala da mu je trajno uništen frontalni režanj. Pet godina nakon nesreće, jedan je psiholog intervjuirao N.N-a i zabilježio sljedeći razgovor:

Psiholog: Što ćeš raditi sutra?

N.N.: Ne znam.

Psiholog: Sjećaš li se što sam te pitao?

N.N.: O tome što ću činiti sutra?

Psiholog: Da, možeš li opisati stanje svojeg uma kada pokušaš o tome razmišljati*?

N.N.: Prazninu, pretpostavljam... To je poput spavanja... kao da sam u sobi u kojoj nema ničega. Neki mi momak kaže da pronađem stolicu, ali u sobi nema ničega... ili poput plivanja usred jezera. Nema ničega za što biste se pridržali, niti neke stvari s kojom biste bilo što mogli raditi.²²

N.N-ova nesposobnost da razmišlja o vlastitoj budućnosti karakteristična je za pacijente s oštećenim frontalnim režnjem. Za N.N-a, sutra će uvijek biti prazna soba, i kada pokuša shvatiti riječ *kasnije*, on će se uvijek osjećati poput nas kada pokušamo zamisliti nepostojanje ili beskonačnost. Ako zapodjenete razgovor s N.N-om u podzemnoj željeznici, ili pričate s njim dok čekate u redu u pošti, možda nećete primijetiti da mu nedostaje nešto tako bitno ljudsko. Jer, on razumije *vrijeme* i *budućnost* kao apstrakcije. On zna što znače sati i minute, od koliko se minuta sastoji sat, i što znači riječ *prije* i *poslije*. Ili kako kaže psiholog koji je ispitivao N.N-a: "On zna mnogo stvari o svijetu, on je svjestan tog znanja, i može ga izraziti na različite načine. U tom se smislu on ne razlikuje

---

15

16

17

18

19

20

21

22

bitno od normalne odrasle osobe. Ali on nema sposobnost doživljavanja produženog subjektivnog vremena... On živi u "stalnoj sadašnjosti".²³

Stalna sadašnjost – kako to grozno zvuči. kako bizarno i nadrealno mora da je odsluženje doživotne kazne u zatvoru trenutka, zauvijek zaključan u stalno *sada*, u svijetu bez kraja, u vremenu bez onoga *kasnije*. Većini nas takvu je egzistenciju toliko teško zamisliti, taj je doživljaj toliko stran našoj normalnoj egzistenciji, da smo skloni odbaciti je kao utvaru* (fluke) – nesretnu, rijetku i groznu aberaciju koju je stvorila traumatska ozljeda glave. Ali u stvari ta strana egzistencija je pravilo, a *mi* smo iznimke. Tijekom prvih nekoliko stotina milijuna godina nakon njihove pojave na ovome planetu, svi su mozgovi bili zatočeni u permanentnoj sadašnjosti, a većina mozgova je zatočena još i dan danas. Ali vaš i moj mozak nisu, jer je pred dva ili tri milijuna godina naš predak krenuo u veliki bijeg iz ovoga "ovdje i sada", i njegovo vozilo za bijeg bila je visoko specijalizirana masa sivog tkiva, krhkog, naboranog i krivudavog. Taj frontalni režanj –dio ljudskoga mozga koji je zadnji evoluirao i najsporije dozrijevaao, i prvi dio koji se uništava sa starošću, to je vremenski stroj koji svakome od nas dopušta da ispraznimo sadašnjost i doživimo budućnost prije negoli se ona dogodi. Nijedna druga životinja nema frontalni režanj baš poput našeg, i zbog toga smo mi jedina životinja koja razmišlja o budućnosti. Ali premda priča o frontalnome režnju govori o tome *kako* ljudi stvaraju svoje zamišljeno sutra, ona nam ne kaže *zašto*.

Obrat sudbine

Kasnih šezdesetih godina jedan je profesor psihologije s Harvarda uzeo LSD, dao otkaz na sve svoje dužnosti (uz mali poticaj sveučilišne administracije), otišao u Indiju, sreo gurua, i vratio se natrag kako bi napisao popularnu knjigu pod naslovom *Budi ovdje sada*, u kojoj je glavna poruka jezgrovito sažeta riječima iz naslova.²⁴ Ključ sreće, ispunjenja i prosvjetljenja, tvrdio je bivši profesor, jest u tome da prestanemo toliko razmišljati o budućnosti.

Zašto bi se bilo tko toliko trudio da ode do Indije, da potroši svoje vrijeme, novac i moždane stanice i sve to da nauči kako ne misliti o budućnosti? Zato jer, kao što svatko tko je ikada pokušao naučiti meditirati zna, ne misliti o budućnosti predstavlja mnogo veći izazov od profesure u psihologiji. Ne misliti o budućnosti traži od nas da uvjerimo naš frontalni režanj da ne čini ono zbog čega je stvoren, i baš kao što srce kojem se kaže da ne kuca, tako se i on prirodno opire našoj sugestiji. Za razliku od N.N-a, većina nas ne muči se s razmišljanjem o budućnosti jer mentalne simulacije budućnosti našoj svijesti pristižu pravilno i neograničeno, i okupiraju svaki ugao naših mentalnih života. Kada pitamo ljude da nam kažu koliko razmišljaju o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, oni tvrde da razmišljaju najviše o budućnosti.²⁵ Kada su istraživači doista prebrojili teme koje su se motale tokom svijesti prosječne osobe, pokazalo se da je oko 12% naših svakodnevnih misli usmjereno na budućnost.²⁶ Drugim riječima, svakih osam sati razmišljanja uključuje jedan sat razmišljanja o stvarima koje se tek trebaju dogoditi. Da se vi kojim slučajem nalazite u mojem položaju, i da trošite jedan sat na svakih osam sati života, trebalo bi od vas tražiti da plaćate porez, a to znači da je u jednom vrlo stvarnom smislu svatko od nas djelomični stanovnik sutrašnjice.

Zašto naprosto ne možemo biti ovdje i sada? Zašto ne možemo raditi nešto što je zlatnoj ribici tako lako? Zašto naš mozak tvrdoglavo inzistira da se prebacujemo u budućnost kada ima toliko toga o čemu bismo morali razmišljati upravo sada i ovdje?

Prospekcija i emocije

Najočitiji odgovor na to pitanje jest: zato što razmišljanje o budućnosti može biti ugodno. Mi sanjarimo o tome da zabijemo gol na utakmici organiziranoj u okviru "team-buildinga", da poziramo s predstavnikom lutrije koji nam u kuću donosi ček veličine ulaznih vrata, ili da žovijalno razgovaramo sa službenicom na šalteru banke, ne zato što očekujemo, ili čak zato što želimo da se te stvari dogode, već jednostavno zbog toga što je zamišljanje tih mogućnosti po sebi izvor zadovoljstva. Studije potvrđuju ono što vjerojatno slutite: Kada ljudi sanjare o budućnosti, oni se obično zamišljaju kao oni koji uspijevaju, kao pobjednici, a ne kao gubitnici.²⁷

I doista, razmišljanje o budućnosti može biti tako ugodno da nam je katkada draže o tome misliti negoli tamo biti. U jednom istraživanju, dobrovoljcima je rečeno da su dobili nagradu – besplatni ručak u fenomenalnom francuskom restoranu, a potom su ih ispitivači pitali kada bi željeli tamo jesti. Sada? Večeras? Sutra? Premda su

---

23

24

25

26

27

užici koje im obrok može pružiti bili očiti i vrlo primamljivi, većina dobrovoljaca odlučila je odgoditi posjet restoranu neko vrijeme, općenito – za sljedeći tjedan.²⁸ Čemu samoinicijativno odgađanje? Jer čekanjem jedan tjedan, spomenute osobe nisu dobile samo nekoliko sati srkanja dagnji i natakanja Chateau Cheval Blanc '47, već su isto tako dobile mogućnost da se sedam dana unaprijed vesele svom tom srkanju i natakanju. Zauzdavanje užitka je inventivna tehnika kojom se iz polovine voća može dobiti dvostruka količina soka. I doista, neki su događaji ugodniji za zamišljanje negoli kao predmet iskustva (većina se nas može sjetiti primjera kada smo zamišljali vođenje ljubavi s poželjnim partnerom, ili prežderavanje vrlo kaloričnim i ukusnim desertom, da bi nakon toga shvatili kako je sam čin bolji u zamišljenom obliku negoli u izvedenome), a u nekim slučajevima ljudi mogu odlučiti da zauvijek odgode taj događaj. Na primjer, u jednom istraživanju od dobrovoljaca se tražilo da zamisle kako osobu u koju su bili zaljubljeni pozovu na "spoj". Osobe koje su imale najelaboriranije i najljupkije fantazije o pristupanju svojim voljenim osobama, bili su to najmanje skloni učiniti tijekom sljedećih nekoliko mjeseci u stvarnosti.²⁹

Mi se volimo zabavljati u najboljoj od svih zamišljenih budućnosti – a zašto se i ne bismo? Napokon, zar svoje albume ne ispunjavamo fotografijama s rođendanskih proslava ili s godišnjih odmora* u tropima, a ne slikama razbijenih automobila ili posjetama hitnoj pomoći? To je zato što želimo biti sretni kada kročimo Ulicom Sjećanja, pa onda zašto isti stav ne bismo imali i prilikom šetnje po Aveniji Mašte? Premda nas zamišljanje sretnih budućnosti može učiniti sretnima, katkada ono ima neke uznemirujuće posljedice. Znanstvenici su otkrili da u situacijama kada ljudi misle da je lako zamisliti neki događaj, oni precjenjuju vjerojatnost da će se on doista i dogoditi.³⁰ Kako većina nas ima mnogo više prakse sa zamišljanjem lijepih događaja a ne ružnih, mi obično precjenjujemo vjerojatnost da će nam se u stvarnosti dogoditi lijepi događaji, a to nas navodi da budemo nerealistično optimistični prema našoj budućnosti.

Primjerice, američki studenti očekuju da će živjeti duže, ostati duže u braku i putovati u Europu češće od prosjeka.³¹ Oni natprosječno često vjeruju da imati talentirano dijete, vlastitu kuću, da će se pojaviti u novinama, kao i to da je manje vjerojatno da će dobiti srčani udar, spolnu bolest, imati problem s alkoholom, automobilsku nesreću, slomljenu kost ili bolest desni. Amerikanci svih uzrasta očekuju da će njihova budućnost biti bolja od sadašnjosti,³² a građani drugih zemalja, premda nisu toliko optimistični kao Amerikanci, isto tako obično misle kako će njihova budućnost biti svjetlija od budućnosti njihovih vršnjaka.³³ Ta pretjerano optimistična očekivanja o našoj budućnosti teško je raskrinkati: Kada ljudi dožive potres, oni privremeno postaju realistični u procjenama smrtnog rizika u budućim katastrofama, ali već za nekoliko tjedana čak i preživjeli iz potresa vraćaju se svojoj normalnoj razini neutemeljenog optimizma.³⁴ Štoviše, događaji koji se suprotstavljaju našim optimističnim vjerovanjima katkada nas mogu učiniti optimističnijima, umjesto da nas učine manje optimističnima. U jednom istraživanju pokazalo se da su pacijenti koji boluju od raka *optimističniji* prema vlastitoj budućnosti od svojih zdravih kolega.³⁵

Naravno, budućnost na čije nas stimuliranje sklanja naš mozak ne sastoji se u potpunosti od meda, mlijeka i ukusnih dagnji s bordoškim vinom. Ona je često prizemna, dosadna, glupa, neugodna, pa čak i posve užasna, a ljudi koji traže pomoć zbog svoje nesposobnosti da prestanu razmišljati o budućnosti, obično o njoj brinu umjesto da u njoj uživaju. Baš kao što klimavi zub zaziva vađenje, tako smo i svi mi s vremena na vrijeme perverzno prisiljeni zamišljati katastrofe i tragedije. Na putu do zračne luke mi zamišljamo scenarij budućnosti prema kojem avion odlazi bez nas a mi propuštamo važan poslovni sastanak s klijentom. Kada odlazimo na proslavu s večerom, mi zamišljamo scenarij budućnosti u kojem svi gosti uručuju domaćici bocu vina, dok je mi pozdravljamo posramljeni i bez ikakvog poklona. Na putu u bolnicu zamišljamo scenarij budućnosti u kojem liječnik pregledava roentgensku sliku naših pluća, šalje nam namiješeni osmijeh i govori nešto zloslutno poput: "Hajde da porazgovaramo o vašim opcijama." Tih se zloslutnih slika užasavamo – posve doslovno – stoga se postavlja pitanje: zašto se toliko trudimo da ih iskonstruiramo?

Zbog dva razloga. Prvo, anticipacija neugodnog događaja može smanjiti njegov utjecaj. Recimo, dobrovoljci u jednom istraživanju dobivali su niz od dvadeset elektrošokova, ali su ih tri sekunde ranije upozoravali da će ih dobiti.³⁶ Neki dobrovoljci (skupina jakih šokova) dobivala je dvadeset vrlo jakih šokova u područje desnog zapešća. Druga skupina dobrovoljaca (skupina slabih šokova) dobivala je tri jaka šoka i

---

28

29

30

31

32

33

34

35

36

sedamnaest slabih elektrošokova. Premda je skupina sa slabim šokovima dobivala manju voltažu od skupine koja je dobivala jake šokove, njihovo je srce kucalo brže, oni su se više znojili, i tvrdili su da se više boje. Zašto? Jer su dobrovoljci u skupini slabih šokova dobivali šokove različitog intenziteta u različita vremena, zbog čega nisu mogli anticipirati svoju budućnost. Očito, tri velika šoka koje ne možemo predvidjeti bolnija su od dvadeset jakih šokova koje možemo.³⁷

Drugi je razlog za tako elaborirano zamišljanje neugodnih događaja taj što strah, briga i napetost igraju korisnu ulogu u našem životu. Mi motiviramo zaposlenike, djecu, supružnike i kućne ljubimce da čine ispravne stvari dramatičirajući neugodne posljedice njihova lošeg ponašanja. Na isti način i sebe motiviramo zamišljanjem neugodne budućnosti koja nas čeka ako odlučimo zanemariti zaštitu od sunca ili uživati u eclairs*. Predviđanja mogu biti "zle slutnje"³⁸ čija funkcija nije da predvide budućnost, već da je spriječe, a brojne studije pokazuju da je ta strategija često vrlo svrsishodan način motivacije ljudi da se mudro i profilaktično ponašaju.³⁹ Ukratko, mi katkada zamišljamo tamnu budućnost kako bismo sebe same prestrašili do kosti.*

Prospekcija i kontrola

Prospekcija može pružiti ugodu i spriječiti bol, i to je jedan od razloga zbog kojih naš mozak tvrdoglavo inzistira da stalno prevrćemo svoje misli o budućnosti. Ali to nije najvažniji razlog. Amerikanci svake godine rado plaćaju milijune – možda čak i milijarde dolara – vidovnjacima, savjetnicima za investicije, duhovnim vođama, vremenskim prognostičarima i drugim vrstama reklamnih agenata* (hucksters) koji tvrde da mogu predvidjeti budućnost. Oni ljudi među nama koji subvencioniraju te industrije vidovnjaštva ne žele znati što će se vjerojatno dogoditi u budućnosti samo zbog radosti njezine anticipacije. Mi želimo znati što će se vjerojatno dogoditi kako bismo nešto u vezi s tim učinili. Ako se kamate sljedeći mjesec povise do nebesa, onda odmah sada želimo prebaciti novac iz naših obveznica. Ako će danas poslijepodne padati kiša, onda želimo ponijeti kišobran već ujutro. Znanje je moć, i najvažniji razlog zbog kojeg naš mozak inzistira na simulaciji budućnosti, premda bismo mi radije bili ovdje i sada i uživali u tom trenutku zlatne ribice, jest taj što naš mozak želi kontrolirati iskustva koje ćemo imati u neposrednoj budućnosti.

Ali zašto bismo željeli imati kontrolu nad našim budućim iskustvima? Na prvi pogled to je isto tako besmisleno kao što bi bilo tražiti od nas da imamo kontrolu nad našim televizorima ili našim automobilima. Ali slijedite me još koji trenutak. Mi imamo veliki frontalni režanj kako bismo promatrali budućnost, mi zavirujemo u budućnost kako bismo je mogli predviđati, mi stvaramo predviđanja o njoj kako bismo je mogli kontrolirati – ali zašto bismo sve to željeli kontrolirati? Zašto ne dopustimo da se budućnost jednostavno rastvori pred nama i da je doživimo onakvom kakva će već biti? Zašto ne bismo bili ovdje *sada*, a tamo *onda*? Postoje dva odgovora na to pitanje: jedno je nevjerojatno istinito, a drugo je nevjerojatno pogrešno.

Nevjerojatno istinit odgovor je da ljudi smatraju kako ih iskustvo kontrole obogaćuje*, ne samo zato što im kontrola "kupuje" budućnost, već i zbog samog čina kontroliranja. Biti učinkovit, mijenjati stvari, utjecati na stvari, učiniti da se nešto dogodi – sve je to temeljna potreba kojom je ljudski mozak, čini se, po prirodi obdaren, i velik dio našeg ponašanja, od djetinjstva nadalje, jednostavan je izraz te sklonosti prema kontroli.⁴⁰ Prije negoli se naša stražnjica po prvi put susretne s pelenom, mi već imamo neodoljivi poriv da sišemo, spavamo, kakimo i učinimo da se stvari dogode. Treba nam neko vrijeme da ispunimo posljednju od spomenutih želja, samo zato što nam treba vremena da shvatimo da imamo prste, ali kada to shvatimo – pazi se svijete! Bebe skviče od radosti kada pobacaju hrpu kockica, bace loptu, ili spljošte kolač na svojem čelu. Zašto? Zato što su to *oni* učinili, eto zašto. *Pogledaj mamice, moje su ručice učinile da se to dogodi. soba je drukčija jer sam ja bio u njoj. Razmišljao sam o bacanju kockica, i puf! pale su. O, bože! Čisti užitek u djelovanju!*

Činjenica je da ljudi dolaze na svijet sa strašću prema kontroli, i iz njega odlaze na isti način, a istraživanja pokazuju da kada izgube svoju sposobnost kontroliranja stvari u bilo kojem trenutku između svojeg ulaska i izlaska sa svijeta, ono postaju nesretni, bespomoćni, depresivni i bez nade.⁴¹ A s vremena na vrijeme i mrtvi. U jednom istraživanju istraživači su starijim rezidentima* staračkog doma dodijelili kućnu biljku. Polovici su rezidenata* rekli da su oni nadležni za brigu i hranjenje biljke (skupina visoke kontrole), a drugoj su polovini skupine rekli da odgovornost za blagostanje biljke leži na personalu (skupina niske kontrole).⁴² Šest mjeseci

37

38 u originalu: "Forecasts can be "fearcasts".

39

40

41

42

kasnije, 30% rezidenata* u skupini niske kontrole je preminulo, dok je u skupini visoke kontrole preminulo samo 15% rezidenata. Naknadna studija potvrdila je važnost percepcije kontrole za blagostanje zatočnika* staračkog doma, ali se pokazalo da je istraživanje imalo neočekivan i nesretan kraj.⁴³ Istraživači su postavili eksperiment tako da su platili studentima dobrovoljcima da redovno posjećuju rezidente* staračkog doma. Rezidentima* u skupini visoke kontrole omogućeno je da kontroliraju vrijeme i trajanje studentskog posjeta ("Molim Vas da me posjetite sljedeći četvrtak i da budete sa mnom jedan sat"), a rezidentima u skupini niske kontrole nije ("Doći ću Vas posjetiti u četvrtak na jedan sat"). Nakon dva mjeseca, rezidenti u skupini visoke kontrole bili su sretniji, zdraviji, aktivniji, uzimali su manje lijekova od onih u skupini niske kontrole. U toj su fazi istraživači dovršili svoju studiju i prekinuli su studentske posjete. Nekoliko mjeseci kasnije, na svoj užas, čuli su da je nesrazmjerni broj rezidenata koji se nalazio u njihovoj skupini visoke kontrole preminuo. Tek retrospektivno, postalo je jasno što je bio uzrok tragediji. Rezidenti kojima je dodijeljena kontrola, i koji su se vrlo osjetno okoristili njome dok su je imali, bili su nenamjerno robbed of control* kada je studija završila. Stjecanje kontrole očito može imati pozitivan učinak na čovjekovo zdravlje i blagostanje, ali gubitak kontrole može biti gori od situacije u kojoj je nikada niste ni imali.

Naša potreba za kontrolom toliko je jaka, a osjećaj da stvari možete kontrolirati toliko dobar, da ljudi često djeluju tako kao da imaju kontrolu nad onime što se ne može kontrolirati. Na primjer, ljudi daju veće novčane uloge u okladama i suparničkim igrama na sreću ako smatraju da su njihovi suparnici nekompetentni, nego ako smatraju da su kompetentni – i ponašali su se kao da su vjerovali da mogu kontrolirati slučajno izvlačenje karata iz "špila" i time iskoristiti slabost suigrača.⁴⁴ Ljudi su uvjereniji da će pobijediti na lutriji ako mogu izabrati broj svoje sreće,⁴⁵ i sigurniji su da će pobijediti u igri s kockom ako je sami mogu baciti.⁴⁶ Ljudi će uložiti više novca na kocku koja još nije bačena negoli na kocku koja je već bačena ali ishod čijeg bacanja još nije poznat,⁴⁷ a kladit će se i više, ako oni sami, a ne netko drugi, mogu izabrati koji će broj vrijediti kao pobjednički.⁴⁸ U svim tim okolnostima, ljudi se ponašaju na način koji bi bio posve apsurdan da su vjerovali kako nemaju nikakvu kontrolu nad događajem koji se ne može kontrolirati. Ali ako negdje duboko u sebi vjeruju da mogu iskazati kontrolu – možda samo jednu crticu na joti kontrole – onda bi njihovo ponašanje postalo posve razumljivo. A negdje duboko u nama, to je upravo ono u što većina nas, čini se, vjeruje. Zašto nije zabavno gledati videosnimku jučerašnje nogometne utakmice premda ne znamo tko je pobijedio? Zato jer činjenica da je igra već odigrana onemogućuje da naše navijanje na neki način probija televizijski ekran, putuje kroz sustav kablova, pronalazi svoj put do stadiona, i utječe na putanju lopte koja upravo kreće prema stativi! Ali možda najčudnija stvar s iluzijom kontrole nije u tome da se ona zbiva, već u tome što ona čini se ima mnoge psihološke koristi kao i stvarna kontrola. Čini se da je ustvari jedina skupina ljudi imuna na tu iluziju skupina klinički depresivnih osoba,⁴⁹ koja obično točno pogađa stupanj vlastite kontrole događaja u većini situacija.⁵⁰ Ti, ali i drugi rezultati, naveli su neke istraživače na zaključak da je osjećaj kontrole – stvaran ili iluzoran – jedan od izvora mentalnoga zdravlja.⁵¹ Stoga ako postavimo pitanje: "zašto bismo željeli kontrolirati svoju budućnost?", onda je nevjerojatno čudan, ali istinit odgovor: "to nam čini dobro" – i točka. Utjecaj nas obogaćuje. Ono što ima veze – to nas usrećuje. Čin kormilarenja našim čamcem niz rijeku vremena izvor je užitka, bez obzira u koju ćemo luku pristati.

E, sad. Na ovoj točki vjerojatno mislite dvije stvari. Prvo, vi vjerojatno mislite da će biti prerano ako nikada više ne čujete frazu "rijeka vremena". Amen. Drugo, vi isto tako vjerojatno mislite: "čak i ako je kormilarenje metaforičnom rijekom niz klišeiziranu rijeku izbor ugode i blagostanja, pitanje kuda ide brod mnogo je, mnogo važnije". Igrati se kapetana po sebi je ugodno, ali pravi razlog zbog čega uzimamo kormilo u ruke našeg broda jest da ga dovedemo do Hanaleija, a ne u Jersey City. Priroda mjesta određuje kako ćemo se osjećati kada onamo stignemo, i jedinstvena ljudska sposobnost da razmišlja o daljoj budućnosti omogućuje nam da izaberemo najbolja odredišta i da izbjegnemo ona najgora. Mi smo majmuni koji smo naučili gledati unaprijed jer nam je taj čin omogućio da izabiremo među mnogim sudbinama koje bi nas mogle zadesiti, te izabiremo onu najbolju. Druge životinje moraju iskusiti događaj kako bi naučile koji od njih donosi užitak a koji bol, ali naša sposobnost predviđanja nam omogućuje da zamislimo onu koja se još nije dogodila, i time nam "špara"* teške lekcije iskustva. Mi ne moramo dodirnuti žar kako bismo znali da će nas boljeti ako to učinimo, i mi ne moramo doživjeti odbacivanje, prijezir, eviction*, unazađenje*, bolest ili rastavu braka kako bismo znali da su sve to

---

43

44

45

46

47

48

49

50

51

nepoželjni ciljevi zbog kojih bi bilo bolje da ih izbjegavamo. Mi želimo – i mi bismo trebali željeti - kontrolirati smjer naših čamaca, jer su neke budućnosti bolje od drugih. Čak i s ove razdaljine morali bismo moći reći koja je koja.

Ta je ideja toliko očita da je jedva treba spominjati, ali ja ću je svejedno spomenuti. Ustvari, ja ću je do kraja knjige spominjati, jer će mi vjerojatno trebati više od nekoliko spomena da vas uvjerim kako je ono što izgleda kao očita ideja, ustvari nevjerojatno čudan, ali posve pogrešan odgovor na naše pitanje. Mi inzistiramo na kormilarenju naših čamaca jer mislimo da imamo prilično dobru ideju o tome kuda bismo trebali ići, ali uistinu, većina našeg kormilarenja posve je uzaludna – ne zato što brod ne reagira, i ne zato što ne možemo naći naše odredište, već zato što je budućnost fundamentalno drukčija od onoga što se pojavljuje kroz naš pros-periskop. Baš kao što doživljavamo iluzije vida ("Nije li čudno kako jedna crta izgleda duža od druge, premda nije?"), ili iluzije hindsight* ("Nije li čudno kako se ne sjećam da sam izbacio smeće, premda jesam?"), isto tako mi doživljavamo i iluzije predviđanja – i sve tri vrste iluzija mogu se objasniti istim temeljnim načelima ljudske psihologije.

Pokret!

Da budem posve iskren, ja neću samo *spominjati* začudno pogrešan odgovor; ja ću ga bubnjati i talasati* sve dok se ne preda i ne vrati kući. Začudno-nevjerojatno pogrešan odgovor očito se čini tako pametnim, i toliko ljudi u nj vjeruje da samo produženo mlaćenje po njemu može pružiti nadu da ću ga jednom zasvagda iskorijeniti iz naše uobičajene "mudrosti". Stoga, prije negoli meč (grudge match*) počne, dopustite mi da vas upoznam s planom svog napada.

- U drugome dijelu, pod naslovom "Subjektivnost", pričat ću vam o znanosti sreće. Mi svi kormilarimo prema budućnosti za koju mislimo da će nas usrećiti, ali što ta riječ uopće znači? I kako se ikada možemo nadati da ćemo postići čvrste, znanstvene odgovore na pitanja o nečemu tako gossamer* kao što je osjećaj?
- Mi koristimo oči da gledamo u nebo i našu maštu da gledamo kroz vrijeme. Baš kao što nas naše oči katkada navode da vidimo stvari koje ne postoje, tako nas i naša mašta katkada navodi na predviđamo stvari kojih neće biti. Mašta pati od tri boljke koje stvaraju iluziju predviđanja kojom se ova knjiga uglavnom bavi. U trećem dijelu, pod naslovom "Realizam", pričat ću vam o prvoj boljci: mašta radi tako brzo, tako tiho i učinkovito da smo nedovoljno skeptični prema njezinim proizvodima.
- U četvrtome dijelu pod naslovom "Prezentizam", pričat ću vam o drugoj boljci, o drugom nedostatku: Proizvodi mašte su... pa... nisu baš jako maštoviti, i zbog toga naša zamišljena budućnost tako često nalikuje na stvarnu sadašnjost.
- U petome dijelu pod naslovom "Racionalizacija", pričat ću vam o trećoj boljci: Mašti je vrlo teško reći što ćemo misliti o budućnosti kada u nju stignemo. Ako imamo poteškoća s predviđanjem budućih događaja, onda imamo još i više problema s predviđanjem naših stavova kada se ti događaji stvarno dogode.
- Napokon, u šestome dijelu pod naslovom "Sposobnost ispravljanja", pričat ću vam o tome zašto se iluzije predviđanja teško korigiraju osobnim iskustvom ili mudrošću koju nasljeđujemo od naših baka. Zaključit ću pričom o jednostavnome lijeku protiv tih iluzija koji gotovo sigurno nećete prihvatiti.

Kada dovršite s tim poglavljima, nadam se da ćete shvatiti zašto većina nas troši svoje vrijeme na veslanje i širenje jedara, da bi potom shvatili kako Shangri-la uopće nije onakav i ondje gdje smo mislili.

Drugi dio

Subjektivnost

subjektivnost:

Činjenica da je iskustvo neprimjetno za sve osim za osobu koja ga ima.

Ali, o, kako je gorka stvar promatrati sreću
kroz oči drugog čovjeka!

Shakespeare, Kako vam drago

Lori i Reba Schappel možda su blizanke, ali su vrlo različiti ljudi. Reba je malo sramežljiva antialkoholičarka i snimila je album country glazbe koji je dobio nagradu. Lori je ekstrovertna, vrckava, jako voli daiquirije od jagode, radi u bolnici i jednoga dana željela bi se udati i imati djecu. Povremeno, one se prepiru, kao što to sestre obično čine, ali većinom se dobro slažu, jedna drugoj daje komplimente, međusobno se zanovijetaju ili dovršavaju rečenice koja je ona druga započela. Ustvari, kod Lori i Rebe postoje samo dvije neobične stvari. Prvo: one dijele isti krvotok, dijelove lubanje i jedan dio moždanog tkiva, jer su svojim čelima spojene od rođenja. Jedna strana Lorinog čela prikovana je za jednu stranu Rebinog, i one cijeli svoj život provode prikovane licem u lice. Druga neobična stvar s Lori i Rebam jest da su one sretne – ne samo opuštene ili zadovoljne, već vesele, zaigrane i optimistične.⁵² Njihov neobičan život stvara im naravno mnoge probleme, ali kao što one često kažu – a čiji ne stvara? Kada ih pitaju za mogućnost kirurškog razdvajanja, Reba postaje glasnogovornik obaju: "Naš je stav negativan, jedno bespogovorno "ne". Zašto bismo to učinili? Za svo blago Kine, zašto? Time biste istodobno uništili dva života."⁵³

Eto vam sad pitanja: Da je riječ o Vašem životu, a ne njihovom, kako biste se Vi osjećali? I ako mi kažete, "veselo, zaigrano i optimistično", onda se ne želite igrati sa mnom, pa ću Vam pružiti još jednu šansu. Pokušajte biti poštteni, a ne pravedni. Vaš pošten odgovor bit će "beznadan, očajan i depresivan." Štoviše, čini se da nijedna osoba pri zdravoj pameti u stvarnosti, u tim okolnostima, ne bi mogla biti sretna, zbog čega konvencionalna medicinska mudrost kaže da se spojeni blizanci moraju razdvojiti pri rođenju, čak i uz rizik da jedan ili oba pri tome preminu. Jedan je poznati povjesničar medicine zapisao: "Mnogi jedinci, posebno među kirurzima, smatraju kako je nemoguće živjeti kao spojeni blizanac, njima je nezamislivo da netko ne bi bio spreman žrtvovati sve – mobilnost, reproduktivnu sposobnost, pa i život jednog ili oba blizanca i ne pokušati razdvojiti se."⁵⁴ Drugim riječima, svi navodno znaju kako će spojeni blizanci biti drastično nesretniji od normalnih ljudi, i svi također znaju da su životi spojenih blizanaca toliko besmisleni da je opasno kirurško razdvajanje etički imperativ. Ali iz pozadine takve izvjesnosti iskaču sami blizanci. Kada pitamo Lori i Rebu kako se osjećaju u vlastitoj koži, one nam odgovaraju kako ne bi željele da bude ikako drukčije. U vrlo iscrpnom istraživanju medicinske literature, spomenuti povjesničar medicine došao je do zaključka "kako je želja da se ostane skupa toliko proširena među spojenim blizancima koji međusobno komuniciraju, da je praktično riječ o jednoj univerzaliji."⁵⁵ Nešto je ovdje posve krivo. Ali što?

Postoje samo dvije mogućnosti. Netko, Lori i Reba, ili pak svi ostali ljudi na svijetu, čini groznu pogrešku kada govori o sreći. Kako smo mi ti "svi ostali ljudi na svijetu", čini se posve prirodnim da nas privlači potonji zaključak, odnosno da ćemo tvrdnju o sreći blizanki pokušati odbaciti odmahivanjem ruke i tvrdnjama poput: "O, one to samo tako kažu" ili "One misle da su sretne, ali nisu", ili pak uvijek popularnom tvrdnjom "One ne znaju što je u stvari sreća" (pri čemu se ta rečenica izgovara kao da mi to znamo). OK – neka bude. Ali poput tvrdnji koje odbacujemo, te su izreke također tvrdnje, znanstvene ili filozofske, koje pretpostavljaju da postoje odgovori na pitanja koja su tisućljećima mučile znanstvenike i filozofe. O čemu svi mi govorimo kada iznosimo takve tvrdnje o sreći?

Ples o arhitekturi

Postoje tisuće knjiga o sreći, i većina tih knjiga započinje pitanjem što je *doista* sreća. Kao što čitatelji već znaju, to je otprilike isto kao i započeti hodočašće tako da umarširamo izravno u prvu dostupnu blatnjavu rupu, jer sreća *ustvari* nije ništa više, niti ništa drugo doli riječ koju mi – tvorci riječi – možemo koristiti za bilo što nam drago.

---

⁵² (prva fusnota Chapter 2)

⁵³

⁵⁴

⁵⁵

Problem je u tome što ljudi čini se uživaju u tome da koriste tu riječ kako bi definirali niz najrazličitijih stvari, i time stvorili golemu terminološku zbrku na kojoj su mnogi izgradili svoje sjajne znanstvene karijere. Ako se pak dovoljno dugo valjamo po tom blatu, doći ćemo do zaključka kako je većina neslaganja o sreći u stvari tek semantičko neslaganje o tome može li se ta riječ koristiti za *ovo* ili *ono*, a ne znanstveno ili filozofsko neslaganje oko *ovoga* ili *onoga*. Što su *ovo* i *ono* na koje se sreća najčešće odnosi? Riječ *sreća* koristimo kao oznaku za najmanje tri srodne stvari, koje grubo možemo nazvati *emocionalnom srećom*, *moralnom srećom* i *srećom u prosuđivanju (razumnom srećom)*.

Osjećati se sretnim

Emocionalna je sreća u spomenutom triju najbitnija – ona je ustvari toliko bitna da nam se jezik zapliće kada je pokušamo definirati, kao da nas je neko zločesto dijete izazvalo da pokušamo reći što znači riječ *the*, a pri tome posve uvjerljivo dokazalo kako je tjelesna kazna korisna. Emocionalna sreća je fraza kojom označavamo *osjećaj*, *iskustvo*, *subjektivno stanje*, i stoga nema objektivni denotat u fizikalnom svijetu. Ako se odšćemo do obližnjeg kafića i tamo sretnemo marsovca koji će nas zamoliti da definiramo taj osjećaj, mi ćemo mu moći ili ukazati na predmete u svijetu koji obično dovode do sreće, ili ćemo mu spomenuti druge osjećaje koji su nalik sreći. Ustvari to su jedine stvari koje možemo učiniti kada od nas traže da definiramo subjektivno iskustvo.

Razmotrimo primjerice kako bismo definirali vrlo jednostavno subjektivno iskustvo, poput doživljavanja žute boje. Možda ćete pomisliti da je žuto boja, ali nije. To je psihološko stanje. To je stanje koje ljudi s funkcionalnim vizualnim aparatom *doživljavaju* kada ih pogodi zraka svjetla valne dužine od 580 nanometara. ako nas naš marsovac iz kafića zamoli da definiramo što doživljavamo kada tvrdimo da vidimo žuto, vjerojatno bismo počeli pokazivati na školski autobus, limu, žutu gumenu patkicu i govoriti: "Vidiš sve ove stvari? Ono što je zajedničko vizualnim dojmovima koje imaš kada ih gledaš, zove se žutim." Ili bismo pak mogli pokušati definirati doživljaj žutoga pomoću drugih dojmova. "Žuto? Pa to je slično doživljaju narančastoga, s nešto manje doživljaja crvenoga." Ako nam marsovac onda kaže da ne može shvatiti što patkica, limun i školski autobus imaju zajedničkoga, i da nikada nije doživio narančasto ili crveno, onda je vrijeme da naručite još pola litre pive, i promijenite temu na općepoznate sportove poput hokeja na ledu, jer naprosto ne postoji drugi način da definirate žuto. Filozofi vole reći kako su subjektivna stanja "ireducibilna", a to znači da ništa što bismo mogli pokazati, ništa s čime bismo to mogli usporediti, i ništa što bismo mogli reći o svojim neurološkim uporištima, ne može u potpunosti zamijeniti same doživljaje.⁵⁶ Glazbenik Frank Zappa jednom je rekao da je pisati o glazbi poput plesanja o arhitekturi, a isto je tako i s raspravom o žutome. Ako naš novi kompanjon u piću nema mašineriju za percepciju boja, onda naše iskustvo žutoga on neće nikada moći dijeliti - ili nikada neće znati da dijeli – bez obzira na to kako dobro pokazujemo na stvari odnosno kako dobro pričamo.⁵⁷

Emocionalna je sreća nalik na to. To je osjećaj zajednički osjećajima koje doživljavamo kada vidimo da nam se naša nova unuka po prvi put nasmiješila, kada smo čuli da će nas unaprijediti, kada pomognemo zabludjelom turistu da pronađe put do muzeja umjetnosti, kada na našem nepcu okusimo belgijsku čokoladu, kada osjetimo miris šampona na našem ljubavniku, kada čujemo pjesmu koju smo toliko voljeli u srednjoj školi a godinama je nismo čuli, kada svojim obrazom dodirnemo mačje krzno, kada ozdravimo od raka, ili kada ušmrčemo dobar šut kokaina. Naravno, to su različiti osjećaji, ali oni isto tako imaju nešto zajedničko. Komad nekretnine nije isto što i udio u dionicama, a to pak nije isto što i pola kile zlata, ali sve su to oblici *bogatstva* koji zauzimaju različite točke na skali *vrijednosti*. Isto tako doživljaj mačjeg krzna nije isti kao i šut kokaina, a oni pak nisu identični doživljaju promaknuća, ali sve su to oblici *osjećaja* koji zauzimaju različite točke na skali *sreće*. U svim tim slučajevima, doživljaj nečega što postoji u svijetu proizvodi otprilike isti obrazac živčane aktivnosti,⁵⁸ i stoga ima smisla reći da postoji nešto zajedničko našim iskustvima svih tih stvari – neka pojmovna dosljednost koja je ljude, otkad znaju za sebe, navela da sklopi taj skup kaotičnih pojava i grupira ih u istu jezičnu kategoriju. I doista, kada istraživači analiziraju kako se sve te riječi u nekom jeziku povezuju, oni bez iznimke tvrde da je pozitivnost tih riječi – a to znači doseg kojim sve one upućuju na doživljaj ili iskustvo sreće ili nesreće – jedna jedina, i najvažnija determinanta njihova odnosa.⁵⁹ Unatoč lijepim Tolstojevim pokušajima, većina govornika smatra da je riječ *rat* povezanija s riječju *rigati*, negoli s riječju *mir*.

Sreća je stoga znaš-već-što-mislim osjećaj. Ako ste čovjek koji živi u ovome stoljeću i dijeli sa mnom neke oblike kulturne uvjetovanosti, onda će moje pokazivanje i uspoređivanje imati učinak, i vi ćete točno znati o kojem osjećaju govorim. Ali ako ste marsovac koji se još uvijek bori s žutim, onda će sreća doista biti pravi

56

57

58

59

izazov. Ali budimo samilosni: za mene bi isto tako predstavljalo izazov da mi kažete kako na vašem planetu postoji osjećaj zajednički aktima dijeljenja brojeva s tri, slabašnom udaranju glavom u kvaku, ili ispuštanjem ritmičnih ispuha dušika iz bilo kojeg svetišta u bilo koje vrijeme osim utorkom. Ja ne bih imao pojma o kojem osjećaju govorite, stoga bih samo mogao naučiti ime za taj osjećaj, i uljudno ga koristiti u razgovoru. Kako je emocionalna sreća doživljaj, on se može tek okvirno definirati onime što joj prethodi ili pak svojim odnosom prema drugim iskustvima.⁶⁰ Pjesnik Alexander Pope posvetio je temi sreće četvrt svog *Eseja o čovjeku*, a završio ga je sljedećim pitanjem: "tko je tako definira, ne kaže li on više ili manje / od ovoga: da je sreća naprosto sreća?"⁶¹

Emocionalna se sreća možda opire našim pokušajima da je opisom ukrotimo, ali kada je osjetimo, nećemo sumnjati u njezinu stvarnost i važnost. Svatko tko je ikada promatrao ljudsko ponašanje više od trideset sekundi u nizu, morao je primijetiti da su ljudi jako, možda isključivo, možda svojevoljno, motivirani da se osjećaju sretnima. Ako je ikada postojala skupina ljudi kojima je očaj bio bolji od oduševljenja, frustracija bolja od zadovoljstva, bol bolja od užitka, onda mora da je vrlo dobra u igri skrivača, jer je do sada nitko nije vidio. Ljudi žele biti sretni, a sve druge stvari koje žele obično se smatraju sredstvima za postizanje toga cilja. Čak i kada se ljudi sustežu od sreće u nekom trenutku – recimo kada su na dijete premda bi mogli jesti, ili kada kasno rade premda bi mogli spavati – oni to obično čine kako bi povećali njezinu količinu u budućnosti. Rječnik kaže da preferirati znači "izabrati i željeti neku stvar umjesto druge, jer je prva ugodnija," a to znači da je potraga za srećom ugrađena u samu definiciju požude. u tom smislu, preferencija prema boli i patnji nije toliko psihijatrijski dijagnostički simptom, već oksimoron.

Psiholozi su tradicionalno traženje sreće pretvarali u fokus svojih teorija o ljudskom ponašanju, jer su shvatili da ako to ne učine, njihove teorije neće funkcionirati dovoljno dobro. Kao što je napisao Sigmund Freud:

Pitanje smisla ljudskog života postavilo se nebrojeno puta; ono dosad nikada nije dobilo zadovoljavajući odgovor, a možda i neće... Stoga ćemo se fokusirati na neambicioznije pitanje – što iz ljudskog ponašanja možemo zaključiti da predstavlja smisao i cilj njihova života. Što očekuju od života i što žele postići u životu? U odgovor na to pitanje ne treba sumnjati: oni pokušavaju ostvariti sreću; oni žele biti sretni i ostati sretni. Taj napor ima dvije strane medalje, pozitivan i negativan cilj. Ljudi s jedne strane pokušavaju izbjeći bol i neugodu te doživjeti jake osjećaje ugone.⁶²

Freud je bio vrlo rječit zagovornik te ideje, ali on je nije smislio, jer se slične misli pojavljuju u ovom ili onom obliku i u Platonovim, Aristotelovim, Hobbesovim, Millovim, Benthamovim i drugim psihološkim teorijama. Filozof i matematičar Blaise Pascal u toj je točki bio vrlo jasan:

Svi ljudi traže sreću. I to bez iznimke. Koja god različita sredstva koristili, oni se njima služe kako bi ostvarili taj cilj. Uzrok tome što neki odlaze u rat, i što ga drugi izbjegavaju, jest ista želja kod obojice, kojoj se obraćaju različitim sudovima. Volja nikada ne kroči svojim posljednjim korakom ako joj sreća nije predmet. To je motiv svih djela svih ljudi, čak i onih koji su se ubili.⁶³

Osjećam se sretnim, jer...

Ako su svi mislioci, svih razdoblja shvatili da ljudi traže emocionalnu sreću, kako se onda mogla dogoditi takva zbrka u značenju te riječi? Jedan problem sastoji se u tome što mnogi ljudi smatraju da je potraga za srećom donekle nalik na želju za pokretanjem mokraćnog mjehura: nešto što svi mi imamo, ali nešto zbog čega ne bismo trebali biti posebno ponosni. Vrsta sreće koju na umu imaju vrlo je prizemna i prostačka – to je prazno stanje "magareće sreće."⁶⁴ Kao što je filozof John Stuart Mill napisao: "Bolje je biti nezadovoljan čovjek negoli zadovoljna svinja; bolje je biti nezadovoljan Sokrat negoli zadovoljna budala. I ako budala, ili svinja, misle drukčije, to je zbog toga što oni znaju samo njihovu stranu priče."⁶⁵

Filozof Robert Nozick pokušao je ilustrirati sveprisutnog tog vjerovanja i opisati izmišljen stroj iz virtualne stvarnosti koji bi svakome pružio mogućnost da po želji izabere doživljaj ili iskustvo, a pri tome bi

---

60

61

62

63

64

65 (Bilješka 14. u drugom poglavlju View from in Here)

subjektima izbrisao znanje da su prikovani za spravu.⁶⁶ Nozick je zaključio da nitko dobrovoljno ne bi izabrao da ga se do kraja života prikuje za spravu, jer sreća koju bi na taj način doživljavali uopće ne bi bila sreća. "Nekoga čije se emocije temelje na potpuno neutemeljenim i pogrešnim vjerovanjima nećemo biti skloni nazvati sretnima, bez obzira kako se *on* osjeća."⁶⁷ Ukratko emocionalna je sreća dobra za svinje, ali to je cilj nedostojan tako pametnih i sposobnih bića kao što smo to mi.

Zaustavimo se na trenutak i razmislimo o teškoj poziciji u kojoj se nalazi netko tko zastupa takav stav, i pokušajmo pogoditi kako bi on riješio ovaj problem. Ako smatrate da je tragično u životu ne željeti ništa bolje i važnije od samoga *osjećaja*, a pri tome ne možete ne opaziti kako ljudi cijele dane troše u potrazi za srećom, što biste morali zaključiti? Morali biste zaključiti kako riječ *sreća* ne znači dobar osjećaj, već vrlo *poseban* dobar osjećaj koji možemo stvoriti isključivo vrlo iznimnim sredstvima – primjerice, tako da živimo život ispravno, moralno, smisleno, duboko, bogato, odnosno na Sokratovski i ne-svinjski način. Eto, *to* bi bila vrsta osjećaja zbog koje se ne biste trebali stidjeti! Ustvari, Grci su imali riječ za tu vrstu sreće – *eudaimonia* – koju doslovno možemo prevesti s "dobar duh", ali koja vjerojatno znači nešto poput "ostvarenja čovječnosti" ili "života vrijednog življenja". Prema Sokratu, Platonu, Aristotelu, Ciceronu, pa čak i Epikuru (čije ime obično povezujemo sa "svinjskom" srećom), jedina stvar koja može stvoriti takvu vrstu sreće jest izvođenje naših dužnosti pomoću vrlina, pri čemu je točno značenje riječi "vrlina" ostavljeno svakom filozofu da ga izradi za sebe. Stari Atenski zakonodavac Solon tvrdio je da ne možemo reći je li osoba sretna prije no što njezin život završi, jer je sreća rezultat ostvarenja potencijala neke osobe – a ako ne vidimo kako su se stvari ispunile, kako onda možemo donijeti takav sud? Nekoliko stoljeća kasnije, kršćanski su teolozi napravili sjajan obrat takve koncepcije: sreća nije puki proizvod života punog vrlina, već je ona nagrada za život pun vrlina, a tu nagradu ne smijemo nužno očekivati u ovome životu.⁶⁸

Dvije tisuće godina filozofi su smatrali da je obavezno povezivati sreću i vrlinu, jer je to ona vrsta sreće za koju su mislili da bismo je *trebali* željeti. I možda su bili u pravu. Ali ako je život pun vrlina uzrok sreće, on nije identičan samoj sreći, i nema ništa dobra u tome da kompliciramo raspravu time što ćemo i uzrok i posljedicu zvati istim imenom. Bol mogu stvoriti ako iglom piknem prst, ili pak električnom stimulacijom posebnih mjesta u mozgu, i te će dvije boli prouzročiti identičan osjećaj, stvoren na dva različita načina. Ne bismo ništa dobili kada bismo prvu bol nazvali *stvarnom* boli, a drugu *iluzornom*. Bol je bol, bez obzira što je stvara. Brkanjem uzroka i posljedica, filozofi su bili primorani konstruirati najrazličitije loše obrane doista zapanjujućih tvrdnji – primjerice da nacistički ratni zločinac koji se valja po argentinskoj plaži ustvari nije sretan, dok pobožni misionar kojeg su kanibali živog pojeli – jest. "Sreća neće drhtati", pisao je Ciceron u prvome stoljeću prije naše ere, "bez obzira koliko je mrcvarili."⁶⁹ Tu rečenicu možemo poštovati zbog njezine smjelosti, ali ona vjerojatno ne pogađa osjećaje misionara kojeg smo regrutirali da igra ulogu predjela.

Sreća je riječ koju obično koristimo kako bismo označili neki doživljaj ili iskustvo, a ne djelovanja zbog kojih nastaje. Ima li ikakvoga smisla reći: "Nakon što je proveo dan ubijajući svoje roditelje, Frank je bio sretan"? Pa ima. Nadajmo se da nikada nije postojala takva osoba, ali rečenica je gramatički dobro sastavljena, i lako je razumijemo. Frank je vrlo bolesno biće, ali ako on kaže da je sretan, i izgleda sretan, postoji li neki načelni razlog da mu ne vjerujemo? Ima li ikakvog smisla reći: "Sue je bila sretna što je bila u komi"? Ne, naravno da nema. Ako je Sue bez svijesti, ona ne može biti sretna, bez obzira koliko je dobrih djela učinila prije negoli ju je pogodila tragedija. A što mislite o ovoj rečenici: "Kompjutor je slušao svih Deset zapovjedi i bio je sretan poput školjke"? Žao mi je, ali odgovor je opet niječan. Postoji neka daleka mogućnost da školjke možda jesu sretna jer postoji neka daleka mogućnost da školjke imaju sposobnost za osjećanje. Možda postoji nešto što se zove "osjećati se poput školjke", ali možemo prilično sigurno zaključiti da ne postoji ništa što bismo mogli zvati "osjećati se poput računala", stoga kompjutor ne može biti sretan bez obzira na to koliko susjedovih žena nije uspio zavesti.⁷⁰ Sreća se odnosi na osjećaje, vrlina se odnosi na djela i djelovanja, a ta djela mogu prouzročiti osjećaje. Ali ne nužno, i ne jedino.

Biti sretan zbog...

Znaš-već-što-mislim osjećaj jest ono što ljudi obično zovu *srećom*, ali to nije jedino što time misle. Premda su filozofi pobrkali moralno i emocionalno značenje riječi *sreća*, psiholozi su ta dva značenja brkali isto tako uspješno i često. Recimo, kada osoba kaže: "Sve u svemu, sretan sam zbog toga kako je moj život do sada tekao,"

66

67

68

69

70

psiholozi su uglavnom spremni prihvatiti da je ta osoba sretna. Problem je međutim u tomu što ljudi često koriste riječ "sretan" kako bi izrazili svoja vjerovanja o meritumu stvari, primjerice kada kažu: "Sretan sam što su uhvatili malog skota koji mi je razbio prednje staklo," a ljudi govore takve stvari čak i kada ne osjećaju ništa ni približno nalik ugodi. Kako da znamo izražava li osoba svoj stav, a ne tvrdnju o svom subjektivnom iskustvu? Kada nakon riječi *sretan* slijede riječi *zbog* ili *jer*, ljudi nam obično žele reći da riječ *sretan* moramo shvatiti kao izraz njihovih vrijednosnih sudova, a ne njihovih osjećaja. Recimo kada nam naša supruga uzbuđeno priopći da su je upravo zamolili da šest mjeseci radi u kompanijskoj novoj podružnici na Tahitiju, mi ćemo reći "Naravno, nisam sretan zbog toga, ali sam sretan jer si ti sretna." Od takvih rečenica profesori hrvatskog dobivaju ospice, ali te su rečenice ustvari posve smislene, pod uvjetom da se odupremo sklonosti da svako pojavljivanje riječi *sretan* smatramo izrazom emocionalne sreće. U navedenom slučaju, prvi put kada spomenemo tu riječ, supruzi dajemo do znanja da apsolutno nemamo onaj znaš-već-kakav osjećaj (emocionalne sreće), a drugi put kada je spominjemo, mi izražavamo prihvaćanje činjenice da je ona, tj. naša supruga sretna (sreća kao vrijednosni sud). Kada kažemo da smo sretni *zbog* ili sretni *jer*, mi jednostavno primjećujemo da nešto može postati izvor ugodnog osjećaja, ili da je bio uzrok ugodnog osjećaja, ali da posve sigurno nije tako ovoga trenutka. Mi ustvari ne tvrdimo da doživljavamo neki osjećaj ili nešto tome nalik. Bilo bi primjerenije kada bismo supruzi odgovorili: "Nisam sretan, ali razumijem da ti jesi, i mogu zamisliti situaciju u kojoj bih ja išao na Tahiti a ti ostala kod kuće s ovim maloljetnim delinkventima; tada bih ja doživljavao sreću, a ne samo cijenio tvoju." Naravno, kada bismo tako razgovarali, morali bismo zaboraviti na svaku mogućnost bračnog ili ljubavnog partnerstva, stoga izabiremo uobičajenu prečicu i kažemo da smo sretni *zbog* neke stvari, čak i u situacijama kada smo potpuno rastrojeni. I to je u redu, samo ako imamo na umu da ne govorimo uvijek ono što nam je na umu.

Novi krik

Ako se složimo da ćemo riječ *sreća* rezervirati za klasu subjektivnih emocionalnih doživljaja koje otprilike opisujemo *ugodnim*, i ako bismo morali obećati da nećemo koristiti istu tu riječ kao oznaku moralnosti djela koje dovode do tih iskustava ili za naše sudove o samim tim iskustvima, i dalje bismo se smjeli pitati je li sreća koju osjećamo kada pomognemo maloj staroj gospođi da prijeđe preko ulice jedna drukčija vrsta emocionalnog iskustva – veća, bolja, dublja – od sreće koju doživljavamo kada pojedemo krišku pite od borovnica sa šlagom. Možda sreću koju doživljavamo zbog naših dobrih djela osjećamo kao sreću drukčije vrste. Ustvari, kad smo već kod toga, isto bismo tako mogli postaviti pitanje je li sreća koju doživljavamo pri konzumiranju pite od borovnice ista kao i sreća koju doživljavamo kada jedemo kolač od kokosa. Ili kada jedemo *ovaj* komad pite od borovnica a ne *onaj*. Kako možemo tvrditi je li subjektivni emocionalni doživljaj isti ili različit?

U biti ne možemo – ne možemo to reći, baš kao što ne možemo reći je li iskustvo žutoga koje doživljavamo kada gledamo školski autobus isti kao i doživljaj žutoga koji imaju drugi kada gledaju isti taj autobus. Premda im je od toga ostalo samo nekoliko ožiljaka, filozofi su si tim problemom prilično dugo razbijali glavu,⁷¹ jer na kraju krajeva, jedini način preciznog mjerenja sličnosti dvaju stvari jest da osoba koja mjeri, usporedi te dvije stvari jednu pored druge – a to znači da ih doživi jednu uz drugu. A osim u znanstvenoj fantastici, nitko doista ne može imati iskustvo druge osobe. Kada smo bili djeca, naša majka naučila nas je da taj doživljaj gledanja-u-školski-autobus nazovemo žutim, a kako smo bili mali poslušni učenici, učinili smo ono što se od nas tražilo. I bilo nam je drago kada se kasnije pokazalo da svi drugi klinici u vrtiću tvrde da isto tako doživljavaju žuto kada gledaju u autobus. Ali te zajedničke oznake prikrivaju činjenicu da su naši stvarni doživljaji žutoga različiti, zbog čega mnogi ljudi ne znaju da su daltonisti sve do kasnog razdoblja života, dok oftalmolog jednoga dana ne primijeti da oni ne rade iste razlike kao i drugi. Premda je dakle prilično nevjerovatno da ljudi kada gledaju u školski autobus, kada čuju da beba plače, ili kada osjete smrad mrtvog skunka, imaju drastično različita iskustva, to jest moguće, i ako želite u to vjerovati u to, onda na to imate sva prava, i svi kojima je stalo do njihova dragocjenog vremena ne bi trebali s vama o tome raspravljati.

Pamćenje razlika

Nadam se da se niste predali *tako* lako. Možda se način da odredimo je li neki par sreća doista drukčiji sastoji u tome da zaboravimo usporedbu iskustava različitih ljudi i jednostavno priupitamo nekoga tko je imao iskustva obje. Možda nikada neću znati je li moje iskustvo žutoga različito od vašeg iskustva žutoga, ali ja zasigurno mogu reći da je moj doživljaj žutoga različit od mog doživljaja plavoga kada ih u mislima usporedim. Da? Nažalost, ta je strategija složenija negoli što izgleda. Problem je u tome što kada kažemo da mentalno uspoređujemo dva naša

subjektivna doživljaja ili iskustva, mi ih ustvari nemamo istodobno. Naprotiv, najbolje je za nas ako imamo jedan takav doživljaj, da smo već doživjeli drugi, a potom nas ispitivač pita koji nas je od tih doživljaja učinio sretnijima, i jesu li ta dva oblika sreće ista. Ide nam najbolje kada uspoređujemo nešto doživljavamo što upravo sada, s pamćenjem nečega što smo već doživjeli u prošlosti. Sve bi to bilo u redu da pamćenje – posebno pamćenje doživljaja – nije notorno nepouzđano, a tu činjenicu dokazuju i mađioničari i znanstvenici. Pogledajmo prvo čarobnjaštvo. Pogledajte prvo majorske karte na slici 4., i izaberite jednu od njih. Ne, nemojte mi reći. Zadržite to za sebe. Samo pogledajte kartu, i ponovite je u sebi (ili zapišite) kako biste je zapamtili tijekom sljedećih nekoliko stranica.

Dobro. Sada razmotrimo kako znanstvenici pristupaju problemu sjećanja na doživljaj. U jednoj studiji, istraživači su dobrovoljcima pokazali mrlju boje poput one koju možete nabaviti u nekoj prodavaonici tehničke robe, a potom su im dali da je proučavaju pet sekundi.⁷² Neki su dobrovoljci potrošili trideset sekundi u opisivanju boje (opisivači), a drugi je nisu opisivali (neopisivači). Svim dobrovoljcima istraživači su pokazali niz od šest obojanih mrlja, od kojih je jedna od njih bila boja koju su vidjeli pred trideset sekundi, a potom su ih zamolili da izaberu onu početnu mrlju tj. boju. Prvi zanimljivi rezultat bio je da je samo 73% neopisivača uspjelo točno utvrditi o kojoj je mrlji (boji) riječ. Drugim riječima, manje od tri četvrtine ispitanika uspjelo je reći da je to iskustvo žutoga bilo isto kao i iskustvo žutoga od pred pola minute. Drugi zanimljivi rezultat bio je činjenica da je opisivanje boje pogoršavalo, umjesto da poboljšava učinak u prethodnom zadatku identifikacije boje. Samo je 33% opisivača uspjelo točno identificirati početnu boju. Očito je da su verbalni opisi dojmova "opisivača" prebrisali njihova sjećanja o samim dojmovima, stoga je rezultat bio da se nisu prisjećali svojih iskustava, već onoga što su rekli o tome što su doživljavali. A ono što su rekli nije bilo dovoljno jasno i precizno da im pomogne u prepoznavanju boje koju su vidjeli pred pola minute.

Većina nas već se suočila s takvom situacijom. Prijatelju primjerice kažemo kako smo razočarani domaćim chardonnayom kojega poslužuju u vrlo otmjenom i popularnom bistrou u središtu grada, ili načinom kako je gudački kvartet obradio naš omiljeni četvrti Bartokov kvartet, ali vrlo je malo vjerojatno da se sjećamo kakvog je vino bilo okusa ili kako je zvučao kvartet kada smo to rekli. Mi smo se prisjećali toga kada smo izlazili s koncerta, i spomenuli našem kolegi da su i vino i glazba imali obećavajući početak i loš svršetak. Dojmovi o chardonnayu, o gudačkim kvartetima, altruističkim postupcima, i pitama od borovnice su bogati, složeni, multidimenzionalni i impalpable*. Jedna od funkcija jezika jest da ih rastočimo (palp*) – da nam pomogne ekstrahirati i zapamtiti važna obilježja vlastitog iskustva tako da ih možemo analizirati i o njima pričati kasnije. The New York Timesova filmska arhiva na internetu sadrži sinopsise filmova umjesto samih filmova, jer bi filmovi zauzimali isuviše prostora, bili isuviše teški za pretraživanje, i posve beskorisni za sve koji žele znati kakav je film bio, a da ga prije nisu gledali. Dojmovi su popu filmova, s nekoliko dodanih dimenzija, i kada bi naš mozak morao skladištiti cijele filmove naših života, umjesto samo njihove uredne opise, naše bi glave morale biti nekoliko puta veće. I kada bismo željeli znati, ili reći drugima, je li se posjet vrtu skulptura vrijedio cijene ulaznice, morali bismo iznova repetirati cijelu epizodu kako bismo saznali. Svaki čin pamćenja tražio bi od pamćenja upravo onoliko vremena, koliko i sam događaj, a to bi od nas odmah napravilo izopćenike ako bi nas netko priupitao je li nam bilo lijepo odrastati u Chicagu. Stoga mi svodimo naše dojmove na riječi poput "sretan", kojima im vrlo loše opisujemo, ali s kojima pouzdano i praktično možemo putovati u budućnost. Miris ruža je neponovljiv, ali ako znamo da je bio *dobar*, i ako znamo da je bio *sladak*, onda isto tako znamo da vrijedi zaustaviti se i pomirisati sljedeću.

Uočavanje razlika

Naše je pamćenje prošlih stvari nesavršeno, stoga je usporedba naše nove sreće sa sjećanjem na našu staru vrlo rizičan način da odredimo jesu li dva subjektivna dojma doista različita. Pokušajmo stoga s neznatno izmijenjenim pristupom. Ako se ne možemo dovoljno dobro sjetiti osjećaja koji smo imali pri konzumiranju jučerašnje pite od borovnica da bismo ga usporedili s današnjim osjećajem koji imamo zbog učinjenog dobrog djela, možda je rješenje u tome da usporedimo dojmove koji su dovoljno vremenski bliski da još možemo promatrati kako se mijenjaju. Primjerice, ako napravimo verziju eksperimenta s obojanim mrljama, i pritom smanjimo količinu vremena koja treba proći između prikazivanja početne mrlje i prikazivanja niza s bojama, ljudi će zasigurno imati manje problema s utvrđivanjem početne mrlje, zar ne? Što će se dakle dogoditi ako smanjimo vrijeme na recimo 25 sekundi? Ili petnaest? Ili deset? A što ako ga smanjimo na manje od sekundu? Ili, recimo kao bonus, što ako zadatak utvrđivanja još pojednostavimo tako da dobrovoljcima pokažemo obojenu mrlju nekoliko sekundi, potom je odmaknemo za djelić sekunde, a potom im opet pokažemo samo jednu mrlju (a ne cijeli niz od šest), i ako ih

zamolimo da nam kažu je li prikazana mrlja ista kao i početna. Neće biti nikakvog verbalnog opisivanja u međuvremenu kojim ćemo im zbuniti pamćenje, neće biti konkurentnih mrlja koje će zbuniti njihove oči, a vrijeme između prvog i drugog prikazivanja smanjit ćemo na samo jedan mali djelić trenutka. Bože! Sada kada smo toliko pojednostavili test, ne bismo li sada mogli predvidjeti da će svi proći test i dobiti, hm, ružičaste ocjene?

Da, ali samo ako uživajte kada ste u krivu. U jednom istraživanju konceptualno sličnom upravo spomenutom, istraživači su zamolili ispitanike da gledaju u kompjutorske ekrane i da pročitaju jedan tekst vrlo čudnog izgleda.⁷³ U tekstu je bilo čudno to što su se nasumce mijenjala velika i mala slova pa je iZgLEDaO oVAKO. Možda već znate da ljudi kada u nešto izravno bulje, onda njihove oči čine pokrete malo u stranu tri ili četiri puta u sekundi, a ne u sam predmet, zbog čega izgleda da rožnice trepere, ako ih dovoljno detaljno promatrate. Istraživači su koristili spravu za praćenje pokreta očima koja kaže kompjutoru kada su se oči ispitanika fiksirale na predmet na ekranu, a kada su se malo odmaknule od njega. Kadgod su se ispitanikove oči malo pomaknule od teksta za djelić sekunde, kompjutor je na njima izveo trik: on je promijenio veličinu svakoga slova u tekstu koji su čitali tako da je tekst koji je iZgLEDaO oVAKO, odjednom IzGledAo OvaKo. Začudo, dok su čitali tekst, ispitanici nisu primijetili da se veličina slova mijenjala nekoliko puta u sekundi. Istraživanja koja su uslijedila, pokazala su da ljudi ne primjećuju cijeli niz takvih "vizualnih diskontinuiteta", zbog čeka producenti filma mogu odjednom, tj. iz kadra u kadar, mijenjati stil ženske haljine ili boju muškarčeve kose, ili napraviti da stvar sa stola odjednom nestane, a da se auditorij pri tom uopće ne prene iz drijemeža.⁷⁴ Zanimljivo je da kada ljude pitate da predvide hoće li primijetiti takve vizualne diskontinuitete, oni vrlo sigurno odgovaraju da hoće.⁷⁵

Nije točno da ne zapažamo samo male promjene. Čak i dramatične promjene u izgledu scene katkada previđamo. U jednom eksperimentu u potpunosti prepisanom iz serije *Skrivena kamera*, istraživači su postavili eksperiment tako da ispitivač pristupi pješaku na sveučilišnom kampusu i da ga pita za smjer u kojem se nalazi određena zgrada.⁷⁶ I dok pješak i istraživač raspravljaju o istraživačevoj karti, dva fizička radnika nose po jednu stranu velikih vrata i zaklanjaju na trenutak pješakov vidik na istraživača. Kako su fizički radnici prolazili, početni istraživač se sakrio iza vrata i odšetao s njima, dok je istodobno pojavio novi istraživač, koji se od početka skrivao iza vrata, zamijenio mjesto prethodnog istraživača i nastavio razgovor. Prvi i drugi istraživač bili su različite visine i građe, imali su bitno različite glasove, frizuru i odjeću. Da stoje jedan pored drugoga ne biste imali nikakvih problema da ih razlikujete. I? Što je dobar Samarićanin koji se zaustavio da pomogne zabludjelom turistu od te zavrzlake shvatio? Ne puno. Ustvari, većina pješaka nije primijetila – *nije primijetila da se osoba s kojom su netom razgovarali odjednom pretvorila u posve drugu osobu.*

Možemo li onda povjerovati da ljudi ne mogu razlikovati svoje doživljaje svijeta koji su se izmijenili upravo pred njihovim očima? Naravno da ne. Kada bismo ovo istraživanje doveli do logičke krajnosti, završili bismo kao što obično završavaju ekstremisti: uhvaćeni u apsurdnim situacijama, i dijeleći pamflete prolaznicima. Kada nikada ne bismo mogli razlikovati naše dojmove o svijetu, kako bismo znali da se nešto kreće, kako bismo znali kada se na raskrižju treba zaustaviti ili ga prijeći, i kako bismo mogli brojati više od jedan? Spomenuti nam eksperimenti govore da su nam dojmovi naših prethodnih ličnosti katkada zamagljeni ili prikriveni baš kao i dojmovi drugih ljudi, ali što je važnije, oni nam govore kada će se to najčešće, a kada najrjeđe događati. Što je u tim studijama predstavljalo ključni sastojak koji je omogućio spomenute rezultate? U svim spomenutim situacijama, dobrovoljci i ispitanici *nisu obraćali pozornost* na vlastite dojmove o posebnim obilježjima stimulusa u trenutku njihove promjene. U istraživanju s obojenim uzorcima, uzorci su se u prekidu od trideset sekundi mijenjale u drugoj sobi; u istraživanju s čitanjem, tekst se mijenjao u trenutku kada su se ispitanikove oči odmaknule od predmeta; u studiji s fizičkim radnicima i vratima, istraživači su zamijenili mjesta u trenutku kada je veliki komad drva zakrivao ispitanikov pogled. Od takvih studija ne bismo očekivali da poluče iste rezultate kada bismo tamnosmeđu boju rđe zamijenili fluorescentnom ljubičastom, kada bi **ovo** postalo **ono**, ili da knjigovođa iz Poughkeepsija postane kraljica Elizabeta II, dok ispitanik gleda ravno u njega tj. nju, ili u-što-već. I doista, istraživanja su pokazala da kada ispitanici primjećuju promjenu brzo i pouzdano ako budno paze na stimulus upravo u trenutku kada se mijenja.⁷⁷ Poanta tih studija nije da dokažemo kako smo beznadno nesposobni u detektiranju promjena naših dojмова o svijetu, već u dokazu da ćemo se morati oslanjati na pamćenje ako naš um nije spreman i fokusiran na pojedini aspekt ili dojam o svijetu koji se toga trenutka mijenja. Da detektiramo promjenu tada ćemo biti prisiljeni uspoređivati svoje sadašnje dojmove s pamćenjem naših prijašnjih dojмова.

73

74

75

76

77

Čarobnjaci to znaju već stoljećima, naravno, i oni se posve uobičajeno oslanjaju na to znanje kako bi iz naših džepova izmamili više ili manje nedolične svote novca. Nekoliko stranica ranije izabrali ste kartu iz skupine od šest karata. Ranije vam nisam rekao da ja posjedujem nadnaravne moći, moći koje nemaju obični smrtnici, stoga sam znao koju ćete kartu odabrati prije negoli ste ju izabrali. Da to dokažem, uklonio sam jednu kartu iz te skupine. Pogledajte sliku 5. i recite mi da nisam fenomenalan. Kako sam to uspio? Trik je naravno mnogo uspješniji ako unaprijed ne znate da je riječ o triku, i ako ne morate čekati nekoliko stranica da čujete rješenje. Trik također ne djeluje ako uspoređujete dvije slike jednu uz drugu, jer tada ćete istoga trenutka vidjeti da se nijedna od karata sa slike 4. (uključujući i onu koju ste izabrali) ne pojavljuje na slici 5. Ali ako postoji mogućnost da čarobnjak zna za vašu izabranu kartu, onako iz ruke, hrabrim nagađanjem ili telepatijom, i kada vaše trepereće oči ne gledaju izravno u prvu skupinu od šest karata koja se odjednom pretvara u skupinu od pet, iluzija može biti vrlo snažna. Doista, kada se trik prvi put pojavio na mrežnim stranicama, neki od najpametnijih znanstvenika koje poznajem počeli su nagađati da je nova tehnologija omogućila serveru da pogodi njihovu izabranu kartu time što je pratila brzinu tj. ubrzanje njihovog utipkavanja. Ja sam osobno odmaknuo ruku od miša kako bih bio siguran da se gotovo nezamjetni pokreti rukom ne bi mogli mjeriti. Sve do trećeg navrata nije mi palo na pamet da sam u prvoj skupini od šest karata zapamtio samo verbalnu oznaku za kartu koju sam izabrao, te da stoga nisam primijetio da su se promijenile i ostale karte.⁷⁸ Ovdje je bitno primijetiti za naš cilj da trik s kartama poput ovoga djeluje iz točno istog razloga zbog kojega je ljudima teško reći koliko su bili sretni u njihovim prethodnim brakovima.

Slika 5.

Govor o sreći

Reba i Lori Schappell tvrde da su sretni, i to nas brine. Mi smo čvrsto uvjereni da to jednostavno ne može biti istina, a ipak, čini se da ne postoji neka posve čvrsta metoda za usporedbu njihove i naše sreće. Ako one kažu da su sretni, na temelju čega bismo mi mogli zaključiti da su pogriješile? Mogli bismo na primjer pokušati s odvjetničkom taktikom ispitivanja njihove sposobnosti da znaju, da procjenjuju ili da opišu svoje dojmove. "One možda misle da su sretni", rekli bismo mi, "ali to je samo zato jer one ne znaju što je ustvari sreća." Drugim riječima, budući da Lori i Reba nikada nisu imale mnoge dojmove koje imamo mi jedinci, poput trčanja i guranja kotača po cesti, ronjenja uz Veliki koraljni greben, šetnje niz ulicu a da pri tome ne svrćemo pozornost mase na sebe, mi pretpostavljamo da one možda imaju osiromašeni fond sretnih iskustava zbog kojih procjenjuju svoje živote različito od ostatka svijeta. Kada bismo primjerice blizankama poklonili rođendansku tortu, pružili im skalu s osam točaka (o kojoj možemo razmišljati kao o umjetnom jeziku s osam riječi za različite intenzitete sreće), i kada bismo ih pitali da nam kažu kakav je bio njihov subjektivni dojam o torti, one bi nam mogli reći da je torta zaslužila izvrsnu osmicu. Ali nije li vjerojatno da *njihova* osmica i *naša* osmica predstavljaju bitno različite razine užitka, i da je njihov način upotrebe jezika s osam riječi poremećen nezavidnom situacijom u kojoj su se našli, situacijom koja im nikada nije dopustila da otkriju koliko osoba doista može biti sretna? Lori i Reba možda koriste svoj rječnik od osam riječi različito od nas, jer za njih torta može predstavljati doživljaj od kojeg ne može biti ništa bolje. Naravno, one označavaju svoje najsretnije dojmove najsretnijom riječi iz svog jezika od osam riječi, ali zbog toga ne bismo smjeli previdjeti činjenicu da je dojam koji one nazivaju osmicom, dojam koji bismo mi mogli ocijeniti s četiri i pol. Ukratko, one ne zovu srećom ono što mi zovemo srećom. Slika 6. pokazuje kako osiromašena iskustvena pozadina može proizvesti jezik koji će kondenzirati cijeli niz verbalnih oznaka kako bi opisao vrlo ograničeni opseg iskustva. Prema tom objašnjenju, kada blizanke kažu da doživljavaju ekstazu, one doživljavaju ono što bismo mi doživljavali kada bismo rekli da nam je drago.

Slika 6. Hipoteza o kondenziranju jezika kaže da u slučaju rođendanske torte Lori i Reba doživljavaju upravo ono što i mi, ali da jezično taj doživljaj vrednuju drukčije.

Kondenziranje jezika

Lijepe stvari u vezi s hipotezom o kondenziranju jezika su sljedeće: (a) ta hipoteza govori da svi ljudi na svim mjestima imaju isti subjektivni doživljaj rođendanske torte, čak i kada taj doživljaj opisuju različito, a to znači da

je svijet jedno jednostavno mjesto za život i za pečenje kolača; (b) ta nam hipoteza dopušta da unatoč različitom izjašnjavanju o sebi, nastavimo vjerovati kako Lori i Reba ipak nisu *stvarno* sretne, i da stoga savršeno opravdano više volimo svoje živote od njihovih. Manje lijepih stvari u vezi s tom hipotezom ima mnogo, i ako nas zabrinjava što Lori i Reba koriste svoj jezik od osam riječi različito od nas zato što nikada nisu uživale u uzbuđenju gimnastičkog salta, onda bi bilo dobro da se zabrinemo i za još neke stvari. Primjerice, mogli bismo se zabrinuti što nikada nismo doživjeli onaj sveprožimajući osjećaj mira i sigurnosti zbog toga što je naša voljena sestra uvijek uz nas, što nikada nećemo izgubiti njezino prijateljstvo bez obzira na sve nedolične stvari koje smo joj izrekli i napravili kada smo imali loš dan, što će uvijek postojati netko tko nas poznaje baš onako kako i mi poznajemo sami sebe, što postoji netko tko ima iste nade i brige kao i mi i td. Ako one nisu doživjele naša iskustva, onda ni mi nismo doživjeli njihova, i posve je moguće da upravo mi kondenziramo jezik, i kada kažemo da se osjećamo presretnim, mi nemamo pojma o čemu govorimo jer nikada nismo doživjeli takvu zajedničku ljubav, takvo sretno jedinstvo, tako nesebičnu međusobnu strast kakvu imaju Lori i Reba.